

CICLUL SFÂNTULUI MARE MUCENIC DIMITRIE ÎN PICTURILE EXTERIOARE DE LA BISERICA TĂIERII CAPULUI SF. IOAN BOTEZĂTORUL DIN ARBORE: PARTICULARITĂȚI ICONOGRAFICE ȘI SEMNIFICAȚII SPECIALE

Emil DRAGNEV¹

Cuvinte cheie: *Sfântul Dimitrie, ilustrații și texte hagiografice, artă bizantină, artă postbizantină, picturi murale, iconografie*

Keywords: *St. Demetrios, hagiography illustrations and texts, byzantine art, postbyzantine art, murals paintings, iconography*

Sfântul Mare Mucenic Dimitrie, unul dintre cei mai venerați sfinți în lumea ortodoxă, cunoscut la început ca ocrotitor al Tesalonicului, cultul său, însă, extinzându-se mai târziu peste tot imperiul Bizantin, dar trecând și limitele acestuia, este cinstit în mod deosebit la popoarele sud-slave, români și slavii de est. Grecii îi mai spuneau – „izvorător de mir” (ὁ μωροβλύτης / μωροβλήτης), precum și Purtător de biruințe (precum Sf. Gheorghe), ținând cont că marea majoritate a minunilor sale a fost legată de faptele de arme.

În pictura murală a Moldovei medievale, cu toate că figura Sf. Dimitrie este reprezentată cu regularitate în registrul teoriei sfinților din naos, iar la Sf. Gheorghe din Hârlău, el apare într-o poziție privilegiată, pe zidul sudic al naosului alături de iconostas, tronând împreună cu Sf. Gheorghe, este cunoscut un singur ciclu al *Martiriului* său, pe fațada vestică a bisericii *Tăierii capului Sf. Ioan Botezătorul* de la Arbore, între ciclurile hagiografice ale Sf. Gheorghe și Sf. Nichita (în versiunea apocrifă despre Sf. Nichita de Nicomedia²).

Desigur, acest ciclu mai putea fi prezent și la biserica Sf. Dimitrie din Suceava, cea ctitorită de Ștefan cel Mare, care nu s-a păstrat, iar cea actuală, ridicată de Petru Rareș, urmând noile dispoziții ale programelor iconografice din vremea acestui voievod, nu mai conține ciclul hramului în pronaos, acesta, precum și în alte ctitorii rareșiene, fiind „invadat” în compartiment respectiv de ciclul *Menologului* complet. Eventual, acest ciclu ar fi fost trecut pe fațade, dar urmele sale nu se mai deslușesc astăzi. La fel nu s-a păstrat

¹ Universitatea de Stat din Moldova, CHIȘINĂU.

² Emil Dragnev, *Ciclul „Vieții Sf. mucenic Nichita” în picturile murale de la Arbore. Coordonate iconografice și textuale*, în Ciprian Firea, Aurel Rustoiu, Coriolan Horațiu Opreanu (coord.), *Sub semnul Artei. Studii în onoarea academicianului Marius Porumb la 80 de ani*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2023, p. 265-293.

nici pictura originală la ctitoria lui Alexandru Lăpușneanu de la mănăstirea Pângărați, de asemenea consacrată Sf. Dimitrie.

De remarcat că exemplul de la Arbore este destul de rar nu doar în contextul picturii murale din Moldova, dar, într-un fel, și în întreg spațiul bizantin și postbizantin din secolele XV-XVI. Este una din puținele ocurențe cunoscute, când acest ciclu apare într-un lăcaș care nu este consacrat sfântului Dimitrie, în timp ce exemplele cunoscute bizantine și post-bizantine, le găsim, precum vom vedea mai departe, cu precădere, în bisericile (inclusiv paraclisele sau capelele anexe), care-i sunt consacrate (exceptând două mici biserici din zona Mani a Peloponezului).

Ciclul Martiriului Sf. Dimitrie de la Arbore a fost prezentat în monografia monumentului, cele 11 subiecte fiind identificate în felul următor: *Nașterea, Copil în școală, Sfântului îi ies în întâmpinare doi îngeri, Sfântul devenit conducătorul Salonicului în locul tatălui său, Chemat în fața împăratului Maximian care-i cere să se lepede de credința sa, Sfântul refuză și este întemnițat, Sfântul îl binecuvântează și-l convertește pe Nestor, Nestor îl învinge pe puternicul Lie, Sfântul ucis cu sulife, Moartea sfântului, Însmormântarea sa*³. Sursa textuală a acestui ciclu iconografic nu a fost stabilită, precum și inscripțiile însoțitoare ale scenelor.

Textele consacrate Sf. Dimitrie pot fi repartizate în trei categorii: *Martiriul Sf. Dimitrie, Minunile Sf. Dimitrie* și numeroasele encomioane, omilii etc. *Martiriul Sf. Dimitrie* ne-a parvenit în câteva redacții, succesive în timp, conservate în manuscrise începând cu secolul al IX-lea. Cea mai timpurie, numită convențional *Passio prima*, care reflectă o narațiune mai veche despre Sf. Dimitrie, dar care nu s-a conservat, și în același timp, a servit ca bază pentru redacțiile viitoare, este cunoscută în trei versiuni: în *Biblioteca* lui Fotie, în traducerea latină din 876 a lui Anastasie Bibliotecarul și în *Martiriul prescurtat*.

Conform acestei redacții, Sf. Dimitrie a fost un propovăduitor al creștinismului în Salonic, dar cu venirea aici a împăratului Maximian (de fapt Galerius), începe persecuția creștinilor. În ajunul luptelor de gladiatori, este arestat și Sf. Dimitrie, fiind închis în terme. În timpul luptelor, gigantul și favoritul lui Maximian – Lie, este învins de un personaj de condiție modestă – Sf. Nestor. Împăratul, aflând că Sf. Dimitrie l-a îndrumat pe Sf. Nestor (în versiunea din *Biblioteca* lui Fotie lipsește legătura dintre victoria lui Nestor și execuția lui Dimitrie), poruncește ca acesta să fie împuns de săgeți. Noaptea, corpul Sf. Dimitrie a fost însmormântat în ruinele alăturate termelor, iar de curând, la smormântul său încep să se săvârșească minuni și pe acest loc, eparhul Iliricului, Leontie, a ridicat prin 412 un paraclis-martirion în numele Sf. Dimitrie⁴.

³ Corina Popa, Oliviu Boldura, Maria-Magdalena Drobotă, Anca Dină, *Arbore. Istorie, artă, restaurare*, București, Editura ACS, 2016, p. 117, 120, 124.

⁴ О. В. Иванова, *Димитрий Солунский. «Мученичества»*, în *Православная энциклопедия*, Т. 15, Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», Москва, 2005, p. 156.

Următoarea redacție – *Passio altera*, introduce mai multe detalii privind proveniența și cariera Sf. Dimitrie, care, conform acestui text, provenea dintr-o familie nobilă, Dimitrie având titlul de *sinklitic* (senator – în partea orientală a imperiului), devenind *anthypatos* (*proconsul*) al Eladei și în sfârșit, a fost desemnat de împărat cu titlul de *hypatus* (*consul*). Propovăduind deschis Evanghelia (în forul Salonicul lângă „porticul arămarilor”), a fost arestat de soldați și dus la împăratul Maximian, dar acesta, grăbindu-se să asiste la lupta gladiatorilor, a poruncit ca Sf. Dimitrie să fie închis în subsolul termelor, judecata fiind amânată pe ziua următoare. În temniță, Sf. Dimitrie, prin semnul crucii, omoară un scorpion, apoi îi apare un înger care-l încununează și-l îndeamnă să se pregătească pentru fapta de martir.

Despre Nestor, aici se spune că a fost prietenul și discipolul lui Dimitrie și s-a angajat voluntar să lupte cu Lie (din neamul vandalilor, care i-a învins pe mulți la Roma, Sirmium și Salonic). În ajunul luptei, Sf. Nestor vine la Sf. Dimitrie, solicitându-i ajutor prin rugăciune în timpul duelului, iar acesta îi prevestește victoria și moartea de martir. La interogarea lui Maximian, despre ce vrăjitorie a folosit Nestor ca să-l învingă pe Lie, acesta a spus că un înger al Domnului trimis de Dumnezeu lui Dimitrie l-a ucis. Maximian a ordonat decapitarea lui Nestor, iar Dimitrie – să fie ucis precum a murit Lie, împuns de săgeți în temniță. O slugă a Sf. Dimitrie, căruia îi spunea Lup, i-a strâns picăturile de sânge într-un orar, în care a înmuiat și inelul martirului și ca urmare aceste obiecte produceau vindecări, iar vestea despre acestea ajungând la Maximian, acesta a ordonat și execuția lui Lup. La mormântul Sf. Dimitrie, de asemenea se produceau minuni și faima despre sfânt s-a extins departe de zidurile Salonicului. După ce eparhul Iliricului, Leontie, s-a vindecat culcându-se pe mormântul sfântului, acesta edifică biserica Sf. Dimitrie. Intervenția miraculoasă a sfântului, îl oprește pe eparh să ia o parte din moaște cu sine în Iliric, și atunci el a preluat hlamida (mantia) însângerată a Sf. Dimitrie și o parte din orar. Sf. Dimitrie îl ajută pe Leontie să treacă Dunărea în timpul iernii grele, luând cu sine chivotul cu relicvele amintite. În Sirmium, Leontie a edificat o altă biserică în cinstea Sf. Dimitrie, lângă biserica Sf. Anastasie, în care a așezat chivotul cu relicvele⁵.

Passio tertia, este de fapt prelucrarea versiunilor precedente de către cuviosul Simeon Metafrastul (anii 60' ai sec. X), introdusă de el în Menologul său la data de 26 octombrie. Pe lângă extensiile retorice, versiunea metafrastiană adaugă și alte detalii, și se oprește mai amănunțit asupra obținerii moaștelor nealterate ale Sf. Dimitrie în timpul edificării bisericii de către Leontie. Versiunea prescurtată a acestui text a fost introdusă în Sinaxarul bisericii constantinopolitane la sfârșitul secolului al X-lea⁶.

În vremea împăratului Heraclius (610-641), începe să se constituie ciclul de minuni postume ale Sf. Dimitrie. Prima culegere a fost alcătuită de către arhiepiscopul

⁵ *Ibidem*, p. 156-157.

⁶ *Ibidem*, p. 157.

Salonicului Ioan și conține 15 episoade⁷. A doua culegere, alcătuită de un autor anonim (foaia cu începutul capitoului întâi din singurul manuscris în care s-a conservat acest text, nu s-a păstrat), apare în continuarea celei dintâi, undeva în anii 80'-90' ai secolului al VII-lea, minunile expuse (6) referindu-se în special la apărarea Salonicului împotriva atacurilor barbare⁸.

A treia culegere a fost alcătuită în a doua jumătate a secolului al X-lea, de un autor necunoscut. Ea conține 5 episoade, în care acțiunea Sf. Dimitrie depășește limitele Salonicului și se extinde în Tracia, Grecia, Macedonia, Constantinopol și Cappadocia⁹, fapt care certifică transformarea cultului său din unul local în unul general bizantin.

Următoarea completare a registrului minunilor Sf. Dimitrie se produce în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, când diaconul și hartofilaxul catedralei Sf. Dimitrie din Tesalonic, Ioan Stavrakios, reluând toate minunile cunoscute după *Martiriu* și cele trei culegeri, mai adaugă la ele încă 4¹⁰. Cea mai tardivă culegere a *Minunilor Sf. Dimitrie*, a fost

⁷ Paul Lemerle, *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des slaves dans les Balkans*; I, Le texte, Paris, Édition Du Centre National de la Recherche Scientifique, 1979: 1. Despre eparhul Marianos (p. 54-67); 2. [Vindecarea] celui ce suferea de hemoragie (p. 67-71); 3. Despre ciumă (p. 72-82); 4. Despre posedaji (p. 82-86); 5. Despre cerința împăratului Mauriciu de a i se aduce moaștele Sf. Dimitrie (p. 87-90); 6. Despre tronul de argint și repararea baldachinului de argint (p. 90-95); 7. Despre paracliserul Onisifor care fura lumânări (p. 96-99); 8. Despre ajutorul Sf. Dimitrie pe timpul unei foamete (p. 100-103); 9. Despre un alt ajutor al Sf. Dimitrie pe timp de foame (p. 103-108); 10. Despre doamna Eutaxia (p. 109-116); 11. Despre eparhul blasfemator (p. 116-120); 12. Despre incendierea baldachinului și atacul prin surprindere al slavilor (p. 120-129); 13. Despre minunile Sf. Dimitrie în timpul asediului orașului de către avari și slavi (p. 130-138); 14. Despre cantor (urmare a asediului avaro-slav) (p. 138-158); 15. Despre vedenia îngerilor, pe care a avut-o un *illustrius* și refuzul Sf. Dimitrie de a părăsi Tesalonicul în timpul asediului (p. 159-165).

⁸ *Ibidem*: 1. Despre atacul Salonicului de către flota triburilor slave (p. 169-179); 2. Despre războiul haganului. Asediul de 33 de zile (p. 180-189); 3. Despre cutremurul trimis de Dumnezeu și incendierea catedralei Sf. Dimitrie (p. 190-197); 4. Despre foamete și asediul din cauza cneazului Pervud (p. 198-221); 5. Despre planul de a provoca un război intern în Salonic, de către bulgarii Maur și Kuver (p. 222-234); 6. Despre episcopul de Thenai Chiprian capturat de slavi (p. 234-241).

⁹ *Ibidem*, vol. II, Commentaires, 1981, p. 203: 1. Vindecarea orbului în biserica Maicii Domnului (Oiconomion din Constantinopol); 2. Călătoria orbului din Adrianopol la mormântul Sf. Dimitrie din Salonic pentru a se vindeca; 3. Pelerinii din Italia ajunși în Tesalia, sunt preveniți de către Sf. Dimitrie că Salonicul e capturat de agareni (904) și se îndreaptă spre Constantinopol; 4. Despre izvorul de lângă Salonic, care a devenit vindecător după ce aici s-a așezat Sf. Dimitrie, și a fost construită o biserică consacrată lui; 5. Despre apariția Sf. Dimitrie unui țăran în Cappadocia și construcția acolo a unei bisericii consacrate sfântului martir.

¹⁰ Ἰωακείμ Ἰβηρίτου (ed.), *Ἰωάννου Σταυρακίου λόγος εἰς τὰ θαύματα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου*, în *Μακεδονικά*, T. 1, 1940, p. 334-376: 1. Parabola despre Vitalie (p. 10.17-18; p. 351-354); 2. Minunea despre țărul bulgar Radomir (14.25; p. 360-361); 3. Minunea despre transferarea mantiei lui Manuel Comnenul asupra mormântului Sf. Dimitrie din Salonic (20.33; p. 368-369); 4. Minunea despre Caloian (21.34-36; p. 369-372).

alcătuită de mitropolitul Naupaktului și a Larisei Damaskinos Studitul (originar din Salonic), și editată în 1561, în care pe lângă reluarea unor minuni din primele două culegeri, mai sunt adăugate două noi, despre miraculosul maslu și apariția pe râul Vardar a Sf. Dimitrie și Sf. Ahilie (episcopul Larisei), din discuția cărora martorii au înțeles că ei părăsesc orașele lor, care vor cădea în mâinile turcilor¹¹.

Începând cu secolul al VII-lea, au fost alcătuite într-un număr considerabil, encomii și omilii consacrate Sf. Dimitrie, în primul rând de către ierarhii salonicieni (începând cu deja menționatul arhiepiscop Ioan și până la mitropolitul Grigorie Palama, dar și alți ierarhi care l-au urmat) și cei proveniți din acest oraș (de ex. patriarhul Constantinopolului Filotei Kokkinos, Nicolae Cabasila, Dimitrie Chrisolaras ș. a.), dar și de personalități remarcabile din Constantinopol, de la împăratul Leon al VI-lea cel Înțelept, până la patriarhul Genadie Scholarios.

O parte impunătoare a acestei literaturi hagiografice bizantine, consacrate Sf. Dimitrie, a fost tradusă în slava veche, limbă în care a circulat și la noi. Dintre *Martirii*, cea mai mare răspândire a avut-o traducerea premetafrastiană, *Passio altera*, realizată nu mai târziu de secolul al X-lea, în Marea Moravie sau Bulgaria, cunoscută în zeci de manuscrise din secolele XIV-XVII¹².

Probabil, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, au fost traduse *Passio prima* și a doua oară *Passio altera*. Printre manuscrisele slavone, se remarcă *Sbornicul* de la Dragomirna¹³, care conține trei versiuni ale *Martiriului Sf. Dimitrie*. Aici, în afară de *Passio prima* (versiunea cunoscută doar în acest manuscris), este prezentă și traducerea *Passio altera*, dar și o a treia, la moment încă necercetată, deci originalul grecesc ne fiind stabilit¹⁴. Probabil nu mai devreme de secolul al XIV, este tradusă și versiunea metafrastiană – *passio tertia*, cunoscută după două manuscrise ale lui Vladislav Gramaticul, unde este alăturată altor texte despre Sf. Dimitrie: Panegiricul de la mănăstirea Rila (№ 4/8, din 1478/79) și manuscrisul aproape în întregime constituit din texte consacrate Sf. Dimitrie: Biblioteca Națională a Rusiei, Sankt-Petersburg, Вяз. Q. 279, din anii 80 ai secolului al XV-lea¹⁵.

¹¹ О. В. Иванова, *Димитрий Солунский. Сказания о чудесах Димитрия Солунского*, în *Православная энциклопедия*, Т. 15, Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», Москва, 2005, p. 165.

¹² Publicată în: *Великие Минеи Четьи собранные всероссийским митрополитом Макарием: октябрь дни 19-31*, Санкт-Петербург, Издание Археорграфической Комиссии, 1880, col. 1883-1891; Елка Мирчева, *Германов сборник от 1358/1359 г. Изследване и издание на текста*, София, Издателство Валентин Траянов, Слово № 9 (fol. 56^r-63^v), p. 365-381.

¹³ Biblioteca mănăstirii Dragomirna, *ms. sl. 1789/700*, fol. 312^r-326^r:

¹⁴ *Ibidem*, fol. 312^r-319^v – versiunea nestudiată; fol. 319^v-323^r – *Passio altera*; fol. 323^r -326^v – *Passio prima*.

¹⁵ Ultima versiune consultabilă pe: https://expositions.nlr.ru/ex_manus/Serbian_Manuscripts/show.php?i=053227FB-06B2-43D8-B9F4-AA34E8E4AD35&l=17

Versiunea prescurtată, a fost tradusă nu mai târziu de mijlocul secolului al XII-lea, și inclusă în *Prologe*. O altă redacție a versiunii prescurtate a fost de două sau trei ori tradusă de cărturarii sud-slavi în prima jumătate a secolului al XIV-lea (probabil la Athos), fiind introdusă în componența *Prologului versificat* și în *Minee*. Împreună cu aceasta, a fost tradusă și expunerea pe scurt a minunilor Sf. Dimitrie.

Probabil, încă în secolul al X-lea, în Bulgaria, au fost traduse Minunile despre Prebud și îngerii veniți la mormântul Sf. Dimitrie (împreună cu introducerea la culegerea I și *Cuvântul de laudă* al arhiepiscopului Ioan), fiind cunoscute doar după manuscrisele rusești. De asemenea doar în spațiul rusesc a circulat minunea despre două fecioare capturate de sarazini, originalul grecesc al căreia nu a fost găsit. Culegerea de minuni alcătuită de către Ioan Stavrakios, a fost tradusă în slava veche nu mai târziu de mijlocul secolului al XV-lea (probabil la Athos sau în Serbia). Pe lângă traducerea mai multor encomioane și omilii, au fost alcătuite și altele, direct în slava veche (începând cu *Cuvântul de laudă* de Clement de Ohrida, care a urmat firul expunerii din *Passio altera* și până la Grigorie Țamblac și Dimitrie Cantacuzin ș. a.)¹⁶.

Cu toată popularitatea cultului Sf. Dimitrie, care a evoluat de la dimensiunea locală la cea panortodoxă, sunt cunoscute cca. 14 cicuri iconografice ale *Martiriului și Minunilor Sf. Dimitrie* în perioada bizantină, din care, în pictura murală - 9 (cantitate mult inferioară numărului de cicluri ale Sf. Gheorghe (36) sau Sf. Nicolae (31) din aceeași perioadă).

Originile ciclului *Martiriului Sf. Dimitrie*, conform opiniei lui A. Xyngopoulos, este firesc să fie căutate în catedrala care-i este consacrată la Tesalonic¹⁷. Acest lucru este dificil de realizat din cauza incendiului devastator din 1917, care a distrus picturile murale și o mare parte din mozaicurile catedralei (din cele care se mai păstrau către începutul secolului XX). Decorul de mozaic, cel mai timpuriu, a reflectat în mod special raporturile sfântului cu orașul Tesalonic, aflat sub patronajul său (scene inspirate din *Minunile Sf. Dimitrie*), inclusiv cu ctitorii și alți donatori ai catedralei sale. Puține exemple de acest fel au supraviețuit incendiului¹⁸. Informațiile despre picturile murale, semnalate în primul traveu sudic, ne-au parvenit grație faptului că au fost fixate în timpul reparațiilor din 1908 (dată după care au fost din nou acoperite cu tencuială), de P. Papageorgiou, Th. Uspenski ș. a. Inscripțiile la scene, publicate de Th. Uspenski¹⁹, conduc spre concluzia că în spațiul menționat a fost plasat un ciclu al *Martiriului Sf. Dimitrie*, realizat probabil, după criza

¹⁶ А. А. Турилов, *Димитрий Солунский. Славяно-русская агиографическая традиция*, în *Православная энциклопедия*, Т. 15, р. 172-174.

¹⁷ Ξυγγόπουλος, *Ο εικονογραφικός κύκλος της ζωής του Αγ. Δημητρίου*, Θεσσαλονίκη: Έτος εκδόσης, 1970.

¹⁸ Charalambos Bakirtzis, Eftychia Kourkoutidou-Nikolaidou, Chrysanthi Mavropoulou-Tsioumi, *Mosaics of Thessaloniki. 4th-14th century*, Athens, Kapon Edition, 2012, p. 144-178.

¹⁹ Ф. И. Успенский, *О вновь открытых мозаиках в церкви Св. Димитрия в Солуни*, în *Известия Русского Археологического Института в Константинополе*, XIV, 1, София, Държавна печатница, 1909, р. 60.

iconoclastă²⁰. Mai sunt vizibile urmele scenei *Sf. Dimitrie în temniță*, de recunoscut prin confruntarea cu o copie veche²¹.

Cel mai vechi ciclu conservat apare în renumita *Psaltire* a lui Theodor din 1066, unde la începutul Psalmului 93 (1. *Dumnezeul răzbunărilor, Domnul, Dumnezeul răzbunărilor a grăit pe față ...*), sunt reprezentate trei scene, de fapt, trei secvențe a unui episod. În partea superioară a marginii stângi de pe fol. 125^v, este figurat Sf. Dimitrie, rugându-se la icoana Mântuitorului (suprascrisă – *Sf. Dimitrie se roagă în ajutorul Sf. Nestor*), spre care ridică mâna stângă, cu cea dreaptă arătând spre secvența luptei, în care Sf. Nestor l-a doborât pe gigantul Lie (suprascrisă – *Sf. Nestor îl ucide pe Lie*), iar în partea dreaptă din subsolul paginii, un oștean stă alături de împăratul Maximian (suprascrisă – *împăratul se întristează*)²².

Mai extins este repertoriul ciclului reprezentat în relief pe relicvarul Sf. Dimitrie din secolul al XII-lea de la Mănăstirea Vatoped²³. Pe primul capac glisant este înfățișat Sf. Dimitrie în postură de orant, iar al doilea este divizat în două părți, în cea superioară, o ferestruică cu imaginile Sfinții Cosma și Lup pe canaturi, care deschizându-se descoperă o altă reprezentare a Sf. Dimitrie, bust, cu ochii închiși și mâinile încrucișate pe piept, iar în cea inferioară, pe canaturile care acoperă o masă de culoare închisă (probabil smirnă din mormântul sfântului) apar Sff. Damian și Nestor.

Șase scene sunt dispuse pe perimetrul lateral: pe o parte longitudinală sunt figurate *Sf. Dimitrie în temniță și Minunea cu scorpionul*, pe partea îngustă – *Sf. Dimitrie vizitat de Sf. Nestor*, pe cealaltă parte longitudinală – *Sf. Nestor îl doboară pe gigantul Lie și Martiriul Sf. Dimitrie*, și pe altă parte îngustă – *Sf. Dimitrie apare lui Marianos*. A șaptea scenă este plasată pe partea dorsală a relicvarului, aici fiind reprezentată *Apărarea Salonicului de către Sf. Dimitrie în timpul asediului slav* (probabil al doilea, din 586).²⁴ Selecția scenelor trădează inspirația din textul metafrastian (minunea cu scorpionul, deși se remarcă

²⁰ Ευγγόπουλος, *Ο εικονογραφικός κύκλος της ζωής του Αγ. Δημητρίου*, p. 49-51.

²¹ Ευθύμιος Ν. Τσιγαρίδας, *Θεσσαλονίκη. Η βυζαντινή ζωγραφική σε νάουσ της πολέως (9ος-15ος αιώνας)*, Αθήνα, Διευθύνση εκδοσέων, 2021, fig. 18-19.

²² Sirarpie Der Nersessian, *L'illustration des psautiers grecs du moyen age II: Londres, add. 19.352*, Paris, Éditions Klincksieck, 1970, p. 13-14, 46, 90 n. 10, 94 (= Bibliothèque des Cahiers Archéologiques, V); Charles Barber, *Theodore Psalter*. Electronic facsimile, fol. 125^v, TSP006.PDF fol. 125^v, p. 1-5.

²³ Sunt cunoscute mai multe relicvarii ale Sf. Dimitrie, care-i imită sarcofagul sau baldachinul, conținând imaginea sa, dar și a altor sfinți (Nestor, Lup, Cosma și Damian, Serghie și Vah), nu și scene din Martiriul sau/și Minunile Sf. Dimitrie: André Grabar, *Quelques reliquaires de Saint Démétrios et le Martyrium du Saint a Salonique*, în *Dumbarton Oaks Papers*, 5, 1950, p. 3-28; Idem, *Un nouveau reliquaire de Saint Démétrios*, în *Dumbarton Oaks Papers*, 8, 1954, p. 307-311, reeditate în: *L'Art de la fin de l'Antiquité et du Moyen Age*, vol. I, Paris, Collège de France, 1968, p. 435-453 și 455-460; vol. III, pl. 115a-119c, 120.

²⁴ Κάτια Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, *Βυζαντινή Μικροτεχνία*, în: *Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου. Παράδοση, ιστορία, τέχνη*, Τόμος Β', Άγιον Όρος, 1996, p. 470-475, fig. 391, 413-419.

absența îngerului), repertoriul în general fiind inspirat, după opinia mai multor cercetători, de ciclul Sf. Dimitrie din mozaicurile dispărute după incendiul din 1917 din catedrala ce-i este închinată în Salonic²⁵.

Ciclul *Martiriului Sf. Dimitrie* mai apare într-un manuscris – *Menologul despotului Dimitrie Paleologul* de la Biblioteca Bodleiană din Oxford (ms. gr. th.f.1, fol. 53^v și 54^r), considerat a fi realizat la Salonic între 1322-1340, mai nou – într-un atelier constantinopolitan, cca 1330-1335²⁶. Șase scene ilustrează evenimentele principale din tradiția textelor *Martiriului Sf. Dimitrie: Sf. Dimitrie în fața lui Maximian* (condus de un oștean), *Sf. Dimitrie omoară scorpionul* (cu gestul mâinii sub privirea uimită a Sf. Lup), *Lupta Sf. Nestor cu Lie* (în prezența împăratului), *Martiriul Sf. Nestor*, *Martiriul Sf. Dimitrie*, *Înmormântarea Sf. Dimitrie* (sfântul culcat pe sarcofag sub baldachin, înconjurat de episcopi (unui cadelnitând) și popor)²⁷. Din reprezentările curente ale acestui ciclu se remarcă lipsa *Binecuvântării Sf. Nestor de către Sf. Dimitrie în temniță*, în timp ce confruntarea cu Lie este divizată în două scene.

Trei scene din *Martiriul Sf. Dimitrie* sunt cizelate pe două plăci de argint aurite, reutilizate pentru copertarea Evangheliarului de la British Museum (Add. Ms. 28815), databile cu secolul al XIV-lea²⁸. O singură ocurență este cunoscută pentru perioada bizantină în pictura de icoane. În fondurile secției de artă veche bulgară a Galeriei Naționale de arte (cripta catedralei Sf. Alexandru Nevski din Sofia), se păstrează un fragment de icoană (jumătatea dreaptă, nr. de inv. 590, provenind de la biserica Maicii Domnului din Veliko Târnovo și datată cu mijlocul secolului al XIV-lea), în câmpul central fiind plasată imaginea ecvestră a Sf. Dimitrie, iar pe banda laterală – 4 scene din *Martiriul Sf. Dimitrie* (evident, încă patru au fost pe partea stângă pierdută): *Sf. Dimitrie în fața lui Maximian*, *Maximian și soția sa în amfiteatru*, *Sf. Dimitrie îl binecuvântează pe Sf. Nestor* și *Martiriul Sf. Dimitrie*²⁹.

²⁵ *Ibidem*, p. 475; Un repertoriu foarte apropiat de scene de la catedrala Sf. Dimitrie din Salonic, îl putem reconstitui cu destulă probabilitate din consemnarea inscripțiilor realizată de Feodor Uspenski: Christopher Walter, *St. Demetrius: The Myroblytos of Thessalonika*, în *Eastern Churches Review*, V, Oxford, 1973, cit. după reeditarea din *Studies in Byzantine Iconography*, London, Variorum Reprints, 1977, p. 170.

²⁶ Irmgard Hutter, *Der „despotes” Demetrios Palaiologos und sein „Bildmenologion” in Oxford*, în *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 57. Band/2007, p. 184, 214.

²⁷ A. Ευγγόπουλος, *Ο εικονογραφικός κύκλος της ζωής του Αγ. Δημητρίου*, p. 16-34, Pl. I-III; Irmgard Hutter, *Der „despotes” Demetrios Palaiologos*, p. 208, nota 104.

²⁸ Andreas Rhoby, *Zu den Szenen aus der Vita des heiligen Dementrios auf dem Einbanddeckel des neuen Testaments in der British Library (Add. Ms 28815)*, în *Byzantinische Zeitschrift*, Bd. 105, 2012, p. 131-141. Aducem mulțumiri colegului Andreas Rhoby pentru a ne pune la dispoziție acest articol.

²⁹ Georgi Gerov, *Une œuvre inconnue de XIVE siècle: Icône de St. Démétrios avec son cycle hagiographique*, în: *Scripta & E-scripta*, 2, 2004, p. 143-153. Mulțumim colegului Georgi Gerov, care ne-a pus la dispoziție acest studiu.

Cel mai timpuriu ciclu cunoscut în pictura murală al *Martiriului Sf. Dimitrie* este de la sfârșitul secolului al XII-lea – începutul secolului al XIII-lea și a fost identificat într-un paraclis alăturat bisericii principale a mănăstirii rupestre Dodorka din pustia Davitgareji din Georgia. Scenele sunt dispuse într-un registru pe zidul vestic, totalizând șase episoade unite în patru scene: *Sf. Dimitrie în fața lui Maximian*, *Minunea cu scorpionul și îngerul încoronându-l pe Sf. Dimitrie cu cununa de martir*, *Sf. Dimitrie îl binecuvântează pe Sf. Nestor*, *acesta învingându-l pe Lie și Martiriul Sf. Dimitrie*³⁰.

În pictura murală din spațiul bizantin propriu-zis, primele ocurențe sunt cunoscute din ultimele decenii ale secolului al XIII, toate fiind localizate în Peloponez. Astfel, în două mici biserici din regiunea Mani (Peloponez), avem singurele ocurențe din vremea bizantină, când ciclul consacrat Sf. Dimitrie apare în biserici cu alte consacărări: Sf. Serghie și Vah din Kitta, construită și pictată între 1262 și 1285 și Sf. Ilie din Thalames, pictată la limita secolelor XIII-XIV. La Kitta sunt semnalate câteva scene esențiale din ciclul *Martiriului Sf. Dimitrie: Sf. Nestor îl vizitează pe Sf. Dimitrie în temniță*, *Sf. Nestor îl omoară pe Lie*, *Martiriul Sf. Dimitrie*³¹, la Thalames, ciclul este compus din cinci scene, din care sunt identificabile patru, la cele menționate în cazul precedent, adăugându-se scena *Sf. Dimitrie în fața lui Maximian*³².

Din 1286, datează picturile murale de la biserica Sf. Dimitrie din Krokees (Laconia, Peloponez). Pe versanții estic și vestic a bolții semicilindrice din naos au fost la origini 6 scene, din care, cu dificultate se mai disting două, într-o stare deplorabilă, identificabilă printr-un fragment de inscripție fiind doar una – *Întâlnirea Sf. Dimitrie cu Sf. Nestor*³³.

Un ciclu conținând zece scene s-a păstrat la Catedrala Sf. Dimitrie a mitropoliei din Mistra (capitala Despotatului Moreei din Peloponez), construcția căreia, ar fi fost realizată, în conformitate cu o inscripție de pe o placă de marmură, încastrată în zidul sudic în fața unei intrări laterale în incintă, în anul 6800 (= 1291/92)³⁴. Cercetările contextului istoric, au condus spre o datare cu aproximativ un deceniu mai timpurie, iar picturile sunt

³⁰ Marina Bulia, *Reliquary-chapel of Saint Demetrios at the Davitgareji Desert*, în *Σοζραφ*, 44 (2020), p. 79, fig. 10-17.

³¹ N. Β. Δρανδάκη, Σ. Καλοπίση, Μ. Παναγιωτίδη, *Έρεθνα στη Μάνη*. Πρακτικά της Αρχαιολογικής Έταιρείας, 1979 (1981), p. 180-181, Pl. 126^α.

³² Nikos Kontogiannis, Sophia Germanidou, *The iconographic program of the Prophet Elijah Church, in Thalames, Greece*, în *Byzantinische Zeitschrift*, Bd. 101/1, 2008, p. 68-73, fig. 14-17.

³³ Νικόλαος Δρανδάκη, *Από τις τοιχογραφίες του Αγίου Δημητρίου Κροκεών (1286)*, în: *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Έταιρείας*, 12 (1984), 1986, p. 211; Καλλιόπη Διαμαντή, *Οι τοιχογραφίες του Αγίου Δημητρίου (1286) στις Κροκεές της Λακωνίας και εργαστήριο του ανώνυμου ζωγράφου. Συμβολή στη μελέτη της πρώιμης παλαιολόγιας ζωγραφικής στη Λακωνία*, Αθήνα: Υποθηρηγείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, 2012, p. 113-114, fig. 17α/μ.

³⁴ Suzy Dufrenne, *Les programmes iconographiques des églises byzantines de Mistra*, Paris, Éditions Klincksieck, 1970, p. 5.

atribuite unei date apropiate de limita secolelor XIII-XIV³⁵. Cu toate intervențiile importante, suferite de catedrală în secolul al XV-lea, în urma prăbușirii sistemului de boltire a traveului central al naosului (biserica fiind concepută inițial ca o bazilică trinavală și triabsidală cu nartex), de asupra traveelor laterale fiind adăugate galerii suplimentare și un sistem de cinci cupole și patru bolți în leagăn peste cea centrală, boltirea traveilor laterale a rămas intactă.

Ciclul Sf. Dimitrie este legat de imaginea în bust a sfântului din conca absidei proscomidiei, debutând în luneta arcului ce se ridică deasupra conței, cu scena *Sf. Dimitrie în fața lui Maximian*, iar alte 9 scene sunt dispuse, într-o alternanță narativă pe versanții sudic și nordic al jumătății estice a bolții semicilindrice a navei nordice: *Sf. Dimitrie predicând* (nord), *Sf. Dimitrie în temniță*, *Sf. Nestor în fața lui Maximian* (sud), *Sf. Nestor îl vizitează pe Sf. Dimitrie* (nord), *Lupta Sf. Nestor cu Lie în circ* (sud), *Sf. Nestor îl omoară pe Lie* (nord), *Martiriul Sf. Nestor* (sud), *Martiriul Sf. Dimitrie și Punerea în mormânt a Sf. Dimitrie* (nord)³⁶. Ușor de observat, că ciclul se inspiră exclusiv din *Martiriul Sf. Dimitrie*, ne apărând nici o scenă din minunile sale postume.

Cronologic, urmează grupul ctitorilor suveranilor sârbi, amplasate în zonele Kosovo și Metohia și Macedonia de Nord.

La un timp mai apropiat de catedrala din Mistra, a fost reconstruită și pictată catedrala Maicii Domnului Ljeviška din Prizren (1307-1313). Deasupra pridvorului, au fost construite două paraclise mici, cel sudic fiind consacrat Sf. Dimitrie, unde se mai păstrează câteva scene, dintr-un ciclu foarte rezumativ, ținând cont de spațiul redus al capelei: *Sf. Dimitrie în fața lui Maximian* (luneta zidului sudic), *Sf. Nestor omorându-l pe Lie* (partea superioară a zidului vestic) și *Martiriul Sf. Dimitrie* (luneta deasupra intrării în zidul nordic)³⁷.

Ciclul *Martiriului Sf. Dimitrie* de la Biserica Sf. Dimitrie din complexul Patriarhiei de la Peć, este dispus în zona mediană a zidurilor nordic și sudic al naosului (câte patru scene de fiecare parte), fiind realizat în anii 1322-1324. Din cele opt scene, sau păstrat următoarele: pe zidul nordic (toate patru din care 2 repiccate), episoadele *Sf. Dimitrie în fața lui Maximian* și *Sf. Dimitrie îl binecuvântează pe Sf. Nestor* (**Fig. 12**) unite într-un cadrul (o pătrime din ultima compoziție a fost acoperită de un strat nou de tencuială, pe care în secolul XVII-lea a fost așezat un nou strat de pictură asupra scenelor următoare), și scenele *Sf. Nestor îl omoară pe Lie* și *Martiriul Sf. Dimitrie*, repiccate la 1619/20

³⁵ Γεωργία Μαρίνου, *Άγιος Δημήτριος η Μητρόπολη του Μυστρά*, Αθήνα, Εκδόση του Ταμείου Αρχαιολογικών πόρων και Απαλλοτριώσεων, 2002, p. 19-27.

³⁶ Gabriel Millet, *Monuments byzantins de Mistra*. Album de 152 planches, Paris, Ernest Leroux éditeur, 1910, Pl. 68.2-3, 69.1-4, 70.1-4; Suzy Dufrenne, *Les programmes iconographiques*, p. 7-8, pl. 8, releveul V; Γεωργία Μαρίνου, *Άγιος Δημήτριος η Μητρόπολη του Μυστρά*, Pl. 39, β (*Martiriul Sf. Dimitrie și Sf. Nestor îl omoară pe Lie*).

³⁷ Драга Панић, Гордана Бабић, *Богородица Лјевишка*, треће издање, Приштина/Београд, Панорама/Српска књижевна задруга, 2007, p. 68, 137, releveul 29.

(siguranța poate fi doar în păstrarea tematicii originale). Pe zidul sudic, sau păstrat doar două episoade, plasate într-un singur cadru: *Adormirea (conform inscripției) Sf. Dimitrie* (într-o procesiune funerară asemănătoare celei din *Menologul de la Oxford*) și *Sf. Dimitrie salvează Tesalonicul în timpul asediului*. Ambele scene sunt cel puțin parțial repictate, ponderea iconografiei originale fiind apreciată în mod diferit³⁸.

În paraclisul nordic, consacrat Sf. Dimitrie, al bisericii *Înălțării* a mănăstirii Dečani (pictată ante 1350), sunt reprezentate 12 scene din ciclul sfântului tesalonician. Ciclul începe cu scena *Sf. Dimitrie împarte milostenia* (scenă care nu se mai regăsește în repertoriul perioadei bizantine), *Rugăciunea Sf. Dimitrie, Sf. Dimitrie îl binecuvântează pe Nestor să-l înfrunte pe Lie, Sf. Nestor îl omoară pe Lie (Fig. 13)*, *Martiriul (decapitarea) Sf. Nestor, Martiriul Sf. Dimitrie (Fig. 17)*, *Eparhul Iliricului Marianos este dus în biserică Sf. Dimitrie pentru a fi vindecat (Fig. 15)*, *Sf. Dimitrie salvează Salonicul de foame (îndreaptă corabia spre oraș) – unică în perioada bizantină, Sf. Dimitrie susține turnul prăbușit din Salonic (unică în perioada bizantină), Sf. Dimitrie alungând cumanii din fața Salonicului (Fig. 16)*, *Viziunea unui „ilustrius” (îngerii spunându-i Sf. Dimitrie să părăsească Salonicul) – unică în perioada bizantină și Sf. Dimitrie străpungând cu sulița pe împăratul Kaloian*³⁹. În acest ciclu, puțin peste jumătate din scenele ciclului sunt inspirate din minunile Sf. Dimitrie.

Biserica mănăstirească Sf. Dimitrie din Sušica, lângă Skopje, a fost edificată în 1365/66 și 1371 de către regele sârb Vukašin și pictată la 1376/77 de către fiul său, regele Marko, numele căruia îl poartă și fundația religioasă – mănăstirea lui Marko (Markov Manastir). Ciclul *Martiriului Sf. Dimitrie* este plasat în zona superioară a zidurilor și în bolțile de sud și nord ale nartexului. Narațiunea începe cu scena *Sf. Dimitrie în fața lui Maximian (Fig. 18)*, pe partea vestică a zidului nordic, fiind urmată de scenele: *Sf. Dimitrie se roagă în temniță, Sf. Nestor îl vizitează pe Sf. Dimitrie în temniță, Sf. Nestor îl învinge pe Lie (Fig. 18)*, *Martiriul Sf. Nestor*. Stratul de pictură este în cea mai mare parte pierdut pe bolta sudică, aici, totuși fiind identificabilă scena *Punerea în mormânt a Sf. Dimitrie*, respectiv, a doua scenă, dispărută cu desăvârșire, nu putea să fie alta decât *Martiriul Sf. Dimitrie*. Și aici, precum la Mistra și Prizren, ciclul este inspirat exclusiv din textele *Martiriului Sf. Dimitrie*⁴⁰.

În ceea ce privește monumentele conservate, survine o pauză de peste un secol, următoarele ocurențe datând de la limita secolelor XV-XVI. Ciclurile cunoscute ale Sf.

³⁸ Сања Пајић, *Циклус Светог Димитрија у Пећкој патријаршији*, I- III, în *Зборник радова Филозофског факултета*, L, 2 (2020) p. 127-135; LI, 4 (2021), p. 306-319; LII, 4 (2022), p. 307-320.

³⁹ Јанко Радовановић, *Иконографија живота и чуда светој Димитрији на фрескама манастира Дечана*, în *Idem, Иконографска истраживања српског сликарства XIII и XIV века*, Београд, 1988, p. 118-124, 181, fig. 38-42; Сања Пајић, *Циклус Св. Димитрија*, în *Зидно сликарство Манастира Дечана. Грађа и студије*, Београд, 1995, p. 355.

⁴⁰ Марка Томић Ђурић, *Фреске Марковог Манастира*, Београд, 2019, p. 341-345, fig. 163-165.

Dimitrie din perioada bizantină, cu precădere se centrează pe ilustrarea *Martiriului* său. Doar în foarte puține cazuri, pe relicvarul de la Vatoped și în picturile murale de la Peć, avem câte o reprezentare din repertoriul *Minunilor Sf. Dimitrie*, excepția cea mai notorie fiind la Dečani, unde apar 6 scene din acest repertoriu (în raport cu 6 scene ilustrând *Martiriul*).

În general, ciclurile mai elaborate, încep cu scena *Sf. Dimitrie în fața lui Maximian*, dar și în acest caz, e de semnalat excepția de la Dečani, unde narațiunea debutează cu scena *Sf. Dimitrie împarte milostenia*. Cu excepția unor ocurențe rare, precum: *Maximian cu soția sa în amfiteatru* (icoana de la Târnovo), *Predica Sf. Dimitrie* (Mistra, unde se mai adaugă și o întâlnire a Sf. Dimitrie cu Maximian după întemnițare), în marea majoritate a ciclurilor, narațiunea hagiografică continuă cu scena/scenele din temniță, cu o anumită variație de episoade: rugăciunea, minunea cu scorpionul, îngerul aducând cununa de martir, urmate, sau doar limitate la întâlnirea Sf. Dumitru cu Sf. Nestor (în discuție sau binecuvântare). Lupta cu Lie, de asemenea poate fi concentrată într-o singură scenă, sau divizată în două: (propriu-zis lupta și rezultatul său – Lie înfipt în vârful de lance). În mai multe cazuri apare *Martiriul lui Nestor*, cel al Sf. Dimitrie fiind obligatoriu. În manuscrisul de la Oxford, la Mistra, Peć și Markov Manastir sunt prezentate și funeraliile Sf. Dimitrie.

Cel mai timpuriu ciclu din pictura murală postbizantină apare la biserica Sf. Dimitrie din Boboševo, care conform inscripției plasate în interior, deasupra intrării, a fost pictată în 1488. El se reduce doar la două scene, probabil din lipsa de spațiu, biserica fiind de mici dimensiuni, compusă din naos și absida altarului. Scenele sunt plasate din ambele părți ale inscripției amintite, prezentând *Lupta Sf. Nestor cu Lie* și *Martiriul Sf. Dimitrie*⁴¹.

Cu excepția ciclului de la Arbore, în pictura murală postbizantină au mai fost semnalate doar două, la biserica Sf. Dimitrie din Iaroslavl, datat cu anul 1686, și la Boboshticë (în macedoneană – Бобоштица, bulgară – Бобошица, aromână – Bubuştița, localitate integrată în prezent în municipiul Korçë, sud-estul Albaniei). O parte din picturile murale conservate de la Boboshticë, datează din secolul al XIV-lea, în timp ce scenele din *Martiriul Sf. Dimitrie*, plasate în zona mediană a zidurilor sudic și nordic, probabil datează din secolul al XVII-lea⁴². Pe zidul nordic, s-au păstrat trei scene, prima foarte fragmentară, ipotetic ar putea fi – *Sf. Dimitrie împarte averea sa la cei săraci*, cea care urmează, conține două episoade (*Sf. Nestor în fața în fața lui Maximian* și *Sf. Dimitrie rugându-se*) – **Fig. 19**, și a treia – *Biciuirea Sf. Dimitrie* (subiectul este absent în versiunile *Martiriului* (**Fig. 20**), dar mai apare în iconografie, precum și alte scene de suplicii de

⁴¹ Hristina Staneva, Ralitsa Rousseva, *The Church of St Demetrius in Boboshevo. Architecture, Wall Paintings, Conservation*, Plovdiv, Vessela Publishers, 2009, p. 81-86, il. la p. 83 și 84, relevu la p. 120-121.

⁴² Ralitsa Rousseva, *The Murals of the St. Demetrios Church in Boboshtica: Local Traditions and Constantinople Influences in the Ecclesiastical Art of the Prespa-Korça Region in the Fourteenth Century*, în *Scripta & E-scripta*, 5, 2007, p. 184-185.

asemenea fără sursă textuală, inspirate probabil din ciclul iconografic al *Martiriului Sf. Gheorghe*). Pe zidul sudic, s-a păstrat doar partea superioară din scena *Adormirii Sf. Dimitrie*, asemănătoare compozițional și iconografic cu scena *Adormirii Maicii Domnului*, doar că în acest caz, sufletul Sf. Dumitru, în chip de prunc înfășat, este preluat nu de Iisus Hristos, dar de un înger⁴³.

Toate celelalte ocurențe postbizantine cunoscute provin din repertoriul picturii de icoane. Primul exemplu grecesc a fost semnalat de A. Xyngopoulos, la biserica Sf. Elena de pa insula Mykonos (ins. Ciclade), datată aproximativ cu mijlocul secolului al XVI-lea. Compus din 8 scene, ciclul conține și unele episoade necunoscute sau foarte rare, pentru perioada bizantină: *Sf. Dimitrie se închină în fața a două icoane*, *Sf. Dimitrie împarte milostenie celor săraci* (apar doar la Dečani), *Sf. Dimitrie în temniță*, *Sf. Dimitrie vizitat de Sf. Nestor*, *Sf. Nestor luptă cu Lie și-l omoară*, *Martiriul Sf. Nestor*, *Martiriul Sf. Dimitrie*, *Omorârea lui Caloian* (anterior, apare doar la Dečani)⁴⁴. Al doilea, de asemenea datând din secolul al XVI-lea, se păstrează la mănăstirea aghiorită Karakalu (**Fig. 31**), conținând 7 scene, repetând subiectele, dispoziția și tratarea iconografică a scenelor din cel de la Mykonos, cu o singură excepție, aici în locul confruntării cu Kaloian, apar doi serafimi în colțurile de jos⁴⁵. Pentru secolul al XVII-lea mai este cunoscută o ocurență în pictura grecească – icoana din 1638/39 din satul Lechovo (departamentul Florina), care, în șapte scene pe banda superioară și pe cea din dreapta expun *Martiriul Sf. Dimitrie*, începând cu înfățișarea sfântului înaintea lui Maximian și terminând cu punerea sa în mormânt, dar denotă și o preocupare vădită pentru ilustrarea *Minunilor*, de asemenea în șapte scene, pe banda din stânga și cea inferioară⁴⁶.

La Muzeul Istorico-Arheologic din Sofia, se păstrează icoana Sf. Gheorghe și Dimitrie (reprezentări ecvestre), care pe benzile laterale conține ciclurile Martiriilor ambilor sfinți. Cel al Sf. Dimitrie ocupă jumătatea inferioară, partea cea mai deteriorată a icoanei, încât cu mai multă siguranță poate fi atribuită doar scena *Întâlnirii Sf. Dimitrie cu*

⁴³ Eadem, *Iconographic Characteristics of the Mural in the St. Demetrios Church in Bobostica (Albania)*, în: 5th International Hilandar Conference: *Love of Learning and Devotion to God in Orthodox Monasteries*, Kopaonik, Raška, Yugoslavia, 2002 / Ohio State University, vol. II (sub tipar). Mulțumim și pe această cale binevoiența colegei Ralitsa Rousseva, care ne-a pus la dispoziție manuscrisul acestui articol inedit.

⁴⁴ A. Ευγγόπουλος, *Ο εικονογραφικός κύκλος της ζωής του Αγ. Δημητρίου*, p. 35-45, Pl. IV-XII.

⁴⁵ E. N. Τσιγαρίδας, *Εικόνες από τό δεύτερο μισό τοῦ 14ου ἔως τό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 16ου αἰώνα*, în E. N. Τσιγαρίδας, Κρίτων Χρυσοχοϊδης, *Αγγελική Στρατη, Παρασκευί Παπαδημητρίου, Αλεξανδρα Τριφονοωα, Γεωργιος Φουστεριης, Εικονες Ιερας Μόνης Καρακαλόν, Άγιον Όρος*, 2011, p. 104-110.

⁴⁶ N. Σιώκης, *Άνεκδοτη εικόνα του άγιου Δημητρίου μέ σκηνές από τόν στο Λεχοβο Φλωρινης*, în *Ελμειακά*, 47 (2001), il. 1 la p. 129. Mulțumim colegii Ioana Mircea și N. Ciokis din Tesalonic pentru bunăvoința de a ne pune la dispoziție acest articol.

Sf. Nestor. Icoana în relief este datată cu limita secolelor XIV-XV, iar scenele ciclurilor par să aparțină limitei secolelor XV-XVI⁴⁷.

Icoana de la biserica Sf. Dimitrie din Boboșevo (sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea) – **Fig. 32**, reprezintă o ancorare în tradiția de ilustrare a ciclului *Sf. Dimitrie* prin scene inspirate din *Martiriul său*. În câmpul central, este figurat Sf. Dimitrie tronând și strivind cu piciorul un scorpion gigantic, imagine flancată în partea superioară, de două reprezentări ecvestre, a Sfinților Gheorghe și Dimitrie, iar ciclul *Martiriului* se desfășoară în 10 scene: *Sf. Dimitrie mărturisind credința în fața lui Maximian*, *Sf. Dimitrie escortat spre închisoare*, *Sf. Dimitrie binecuvântat de înger, omoară scorpionul*, *Sf. Dimitrie la judecata lui Maximian*, *Sf. Nestor îl vizitează pe Sf. Dimitrie*, *Lupta Sf. Nestor cu Lie și moartea acestuia*, *Curtenii îl denunță pe Sf. Dimitrie lui Maximian*, *Martiriul Sf. Dimitrie*, *Martiriul Sf. Nestor*, *Înmormântarea Sf. Dimitrie*⁴⁸.

În spațiul ucrainean de vest, întâlnim câteva icoane stilistic foarte diferite, și de asemenea având componente diverse ale ciclului *Martiriului* și *Minunilor*. Astfel, icoana datată cu limita secolelor XV-XVI, provenind din satul Ladomyrovo (**Fig. 21**) și păstrată la *Šariš region museum* din Bardejov (Slovacia)⁴⁹ pe lângă scenele tipice de ilustrare a *Martiriului*, care încep cu scenele *Predicii Sf. Dimitrie* și *Sf. Dimitrie adus în fața lui Maximian*, și continuă cu *Denunțarea Sf. Dimitrie*, *Minunea cu scorpionul*, *Binecuvântarea Sf. Nestor* și *Lupta Sf. Nestor cu Lie* și se încheie cu *Punerea în mormânt a Sf. Dimitrie* (lipsind ambele scene de martiriu, a Sf. Dimitrie și a Sf. Nestor), mai sunt incluse și scene din *Minuni*, precum *Îngerii la sarcofagul deschis al Sf. Dimitrie*, *Vindecarea lui Leontie* și *Uciderea lui Caloian*.

Un interes special, prezintă două icoane ucrainene din secolul al XVI-lea, în care apar scene noi. Pe icoana din biserica Arh. Mihail din satul Florynka (Polonia), de la începutul secolului al XVI-lea (**Fig. 22**), păstrată la Muzeul Național din Liov „Andrey Sheptytsky”⁵⁰, ciclul *Martiriului* începe cu scena *Nașterii Sf. Dimitrie*, subiect ne întâlnit până aici (cu excepția cazului de la Arbore) în tradiția bizantino-balcanică și, precum vom vedea ce rusească, unde el apare mult mai târziu. Alături de scenele binecunoscute ale ciclului: *Predica Sf. Dimitrie*, *Sf. Dimitrie adus în fața lui Maximian (aici - Dadian)*, *Sf. Nestor îl învinge pe Lie*, *Martiriul Sf. Dimitrie* (într-o formulă iconografică specială), apar și altele care par să fie inspirate din ciclul *Martiriului Sf. Gheorghe: Sf. Dimitrie doboară idoli*

⁴⁷ Костадинка Паскалева, *Иконы Болгарии*, София-Пресс, 1981, nr. 12, p. 84-85.

⁴⁸ *Ibidem*, nr. 69, p. 198-199. Am rectificat identificarea unor scene și în această formă le-am prezentat în text.

⁴⁹ Патриарх Димитрій (Ярема), *Іконопис Західної України XII-XV ст.*, Львів, Друкарські кунши, 2005, p. 300, il. 364. Aici și în continuare, mai multe surse privind pictura de icoane ucrainene le datorez colegilor Olena Derevska și Oхana Somak din Kiev.

⁵⁰ Григорій Логвин, Лада Міляева, Віра Свенціцька, *Український середньовічний живопис*, Київ, Мистецтво, 1976, Pl. CVI; Патриарх Димитрій (Ярема), *Іконопис Західної України XII-XV ст.*, p. 300-301, il. 365.

din templu, Sf. Dimitrie biciuit cu vine de bou, Sf. Dimitrie la stâlp ars cu lumânări.⁵¹ Deosebit de interesantă este și scena identificată de inscripție ca fiind: Sf. Dimitrie pus în mormânt, corpul său fiind ascuns de îngeri, Îngerii la mormântul închis sunt reprezentați pe fundalul unei construcții ce amintește de rotonda de la Tesalonic, ca și în scena cu îngerii de la Arbore.

La a doua icoană, de la mijlocul secolului al XVI-lea, provenind din satul Tsevkiv (**Fig. 23**) și păstrată la Muzeul Arhitecturii Populare din Sanok (Polonia)⁵², alături de scena Nașterii, mai apare scena Botezului Sf. Dimitrie (prunc înfășat în brațele mamei deasupra cristelniței, în fața unui preot sau arhieru), urmând scenele tradiționale ale Aducerii în fața lui Maximian, Predicii Sf. Dimitrie, Lupta Sf. Nestor cu Lie, Sf. Nestor îl învinge pe Lie, Martiriul Sf. Dimitrie, la care se adaugă, precum în icoana precedentă, scena doborârii idolilor în templu.

Suplimentările ciclului cu scena Nașterii și botezului dispar către limita secolelor XVI-XVII, ca de exemplu pe icoana din satul Čorna (**Fig. 24**), de la Muzeul regional din Miechów (Polonia), unde sunt prezente, într-o iconografie ce se îndepărtează tot mai mult de modelele bizantine, doar 8 scene binecunoscute din ciclul Martiriului⁵³, precum și pe cea de la Muzeul Național din Liov „Andrey Sheptytsky”, datată cu mijlocul secolului al XVII-lea⁵⁴.

Grupul destul de numeros de ocurențe rusești, cronologic debutează cu două icoane din prima jumătate a secolului XVI: 1) novgorodeană, din biserica Sf. Boris și Gleb din Plotniki, datată în diapazonul: sfârșitul secolului al XV – al doilea pătrar al secolului al XVI-lea (**Fig. 25**), păstrată la Muzeul-rezervație de Stat Istorico-Arhitectonic și Artistic din Novgorod (inv. КП 11160; ДРЖ 494; ГК 4193198) și 2) din Rostov, de la biserica Acoperământului Maicii Domnului din satul Gumenetz (paraclisul Sf. Dimitrie), datată cu începutul secolului XVI (**Fig. 26**) și păstrată la Muzeul-rezervație de Stat Kremlinul din Rostov (inv. И 529). Componenta ciclului compus din 14 scene este aproape identică în ambele cazuri: Sf. Dimitrie este investit proconsul în Salonic, Sf. Dimitrie predică locuitorilor Salonicului, Sf. Dimitrie este adus la judecata lui Maximian, Sf. Dimitrie escortat în temniță, Sf. Dimitrie îl binecuvântează pe Sf. Nestor, Lupta Sf. Nestor cu Lie, Sf. Nestor îl învinge pe Lie, Martiriul Sf. Nestor, Martiriul Sf. Dimitrie, În mormântarea Sf. Dimitrie, Îngerii

⁵¹ Марта Москаль, Образ святого Димитрія Солунського в Українському мистецтві XI-XVIII ст.: Іконографія та художні особливості, in Народознавчі зошити, nr. 6 (138), 2017, p. 1545; Eadem, Образ святого воїна в українських пізньосередньовічних іконах з житійними сценами, in Вісник Львівської національної академії мистецтв, Вип. 40, 2019 p. 64.

⁵² Патріарх Димитрій (Ярема), Іконопис Західної України XVI – поч. XVII ст., Львів, Друкарські кунши, 2017, p. 488-489, il. 687; Марта Москаль, Образ святого Димитрія Солунського, p. 1545.

⁵³ Патріарх Димитрій (Ярема), Іконопис Західної України XVI – поч. XVII ст., p. 490, il. 688; Марта Москаль, Образ святого Димитрія Солунського, p. 1545-1546.

⁵⁴ Людмила Міляева, Марія Гелитович, Українська ікона XI-XVIII століть, Київ, Духовна спадщина України, 2007, il. 297.

la mormântul Sf. Dimitrie (*Vedenia unui „ilustrius”*), Sf. Dimitrie apără Salonicul, *Vindecarea eparhului Leontie la mormântul Sf. Dimitrie* (pe icoana din Rostov – *Eparhul Leontie trece râul*), Sf. Dimitrie îl omoară pe Caloian⁵⁵. De remarcat apariția unor teme noi, la începutul și ciclului, precum și creșterea numărului se scene ilustrând *Minunile Sf. Dimitrie*, dintre care, ambele versiuni cu eparhul Leontie, nu sunt cunoscute până aici.

Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, mai sunt cunoscute 4 icoane: 1) din Rusia centrală, provenind de la biserica Sf. Gheorghe „za verhom” din Kaluga (**Fig. 27**) și păstrată la Muzeul de Arte din Kaluga (inv. Ж 328), din a doua jumătate a secolului al XVI-lea⁵⁶; 2) din Rusia centrală, de la sfârșitul secolului al XVI-lea (**Fig. 28**), de la Muzeul de Artă de Stat din Nijni-Novgorod⁵⁷; 3) icoana din Kostroma, donată de Dimitrie Godunov mănăstirii Ipatiev din Kostroma, din 1586, se păstrează la Muzeul Istoric de Stat din Moscova (Mănăstirea Novo-Devicii)⁵⁸ – **Fig. 29** și 4) icoana din Vologda, provenind din satul Lohotskoe, județul Totem și care se păstrează la Muzeul ținutului din Totem (inv. 9749)⁵⁹.

Icoanele din Kaluga și Nijni Novgorod, urmează în general, componența ciclului pe care-l întâlnim în exemplele precedente, unele scene fiind omise și înlocuite cu *Minunea cu scorpionul*, (la prima apare o scenă rară – *Biciuirea Sf. Dimitrie*, la a doua, minunea cu eparhul Leontie este înlocuită cu cea a eparhului Marianos) precum și cu scena care devine caracteristică doar ciclurilor rusești *Salvarea celor două fecioare din captivitate*, necunoscută nici în textele grecești ale *Minunilor Sf. Dimitrie*. Schimbările care

⁵⁵ И. М. Васильева, А. И. Никулина, *Времени вопреки: реставрация в Новгородском Музее, 2000-2015*, Каталог выставки, Санкт-Петербург, Первый издательско-полиграфический холдинг, 2015, p. 40; В. И. Вахрина, *Иконы из собрания Ростовского музея-заповедника*. Каталог, Москва, ВРИБ «Союзрекламкультура», 1991, nr. 7, p. 18-19; В. И. Вахрина, *Иконы Ростова Великого*, Москва: Северный Паломник, 2006, nr. 15, p. 92-99; А. А. Горматюк, *Марфо-Мариинская обитель и Реставрационный центр имени И. Э. Грабаря, Т. 3: Спасенные шедевры. Открытия реставраторов*, Москва, ВХНРЦ, 2012, il. 60; *Икона: Русская иконопись XIII-XVII веков из собраний Государственного музея-заповедника «Ростовский кремль», Ярославского Государственного историко-архитектурного и художественного музея-заповедника, Ярославского художественного музея, Ярославль, [ИП Слюсарь И. И.], 2023, p. 114-123.*

⁵⁶ Наталья Комашко, Елена Саенко, *Русская житийная икона*, Москва, Книги WAM, 2007, p. 148-151.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 142-147.

⁵⁸ Mihail M. Alenov, Irina A. Bobrinskaya, John Bowlt, Julie Emerson et. al., *Moscow. Treasures and Traditions*, Washington DC, Smithsonian Institut Travelig Exhibition Service/University of Washington Press/Seattle and London, 1990, cat. nr. 15 il. p. 79; М. М. Шведова, Н. А. Забанова, *Кат. 21: Великомученик Димитрий Солунский, с житием*, în *Костромская икона XIII-XIX веков*, Москва, Гранд-Холдинг, 2004, p. 476, il. 29 la p. 84.

⁵⁹ Александр Рыбаков, *Вологодская икона. Центры художественной культуры земли Вологодской XIII-XVIII веков*. Альбом, Москва, Галарт, 1995, cat. 265.

intervin în celelalte două icoane, din Kostroma și Vologda, de asemenea se rezumă la înlocuirea unor scene inspirate din *Minuni*.

Cu secolul următor, vine și un număr sporit de scene, de la 14-16 în secolul al XVI-lea, la 20-24 în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Astfel pe icoana din Muzeul de Arte al Republicii Karelia (provenind din satul Seletzkoe, Karelia)⁶⁰, partea ciclului care ilustrează *Martiriul* totalizează deja 14 scene, la care se adaugă 6 scene ilustrând minunile. Se extinde notabil partea expunerii ce precede binecuvântarea lui Nestor: *Sf. Dimitrie împarte milostenie la cei săraci*, *Predica Sf. Dimitrie*, *Sf. Dimitrie denunțat lui Maximian*, *Maximian ordonă întemnițarea Sf. Dimitrie*, *Sf. Dimitrie escortat la închisoare*, *Sf. Dimitrie la judecata lui Maximian*, *Biciuirea Sf. Dimitrie*, *Sf. Dimitrie în închisoare*. În continuare, narațiunea urmează consecutivitatea evenimentelor obișnuită în majoritatea ciclurilor iconografice (fiind în premieră doar scena *Sf. Nestor acceptă lupta în fața lui Maximian și Lie*), și sfârșește cu scene din *Minuni*, care în diverse combinații apar și-n ocurențele precedente. Expunerea iconografică a *Martiriului* este și mai extinsă pe icoana de școală Stroganov din 1609 (24 scene), păstrată la Galeria Tretyakov din Moscova⁶¹. Comparativ cu ciclurile precedente, aici sunt adăugate scene din finalul *Martiriului*, în special cele în care apare Sf. Lup. În ce privește partea inspirată din *Minuni*, pe lângă scenele destul de frecvent întâlnite în alte ocurențe (inclusiv cea cu fecioarele în captivitate), sunt incluse și subiecte noi: *Sf. Dimitrie apare împreună cu doi îngeri în timpul asediului Salonicului de către avari*, *Locuitorii Salonicului luați în captivitate de sarazini* ș. a.

Cu anumite variații, mai ales în ceea ce privește selecția *Minunilor*, acest sistem de ilustrare persistă cel puțin până la sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea, dovadă fiind picturile din paraclisul Sf. Dimitrie al bisericii cu același hram din Iaroslavl (1686)⁶² și icoana provenind din satul Vakomino, regiunea Vologda (începutul secolului al XVIII-lea), păstrată la Ermitaj, Sankt-Petersburg (inv. ЭРИ-514)⁶³.

⁶⁰ Э. С. Смирнова, «Смотря на образ древних живописцев...». *Тема почитания икон в искусстве Средневековой Руси*, Москва, Северный Паломник, 2007, il. la p. 234.

⁶¹ В. И. Антонова, Н. Е. Мнева, *Каталог древнерусской живописи. Опыт историко-художественной классификации*, Т. 2: XVI – начало XVIII века, Москва, 1963, nr. 828, p. 347-348.

⁶² Т. А. Рутман, *Храмы и святыни Ярославля*, Ярославль, Издательство Александра Рутмана, 2005, p. 243.

⁶³ А. С. Косцова, *Сто икон из фондов Эрмитажа. Живопись русского севера XIV – XVIII веков*. Каталог выставки, Ленинград: Искусство, 1982, cat. nr. 96, p. 99; А. С. Косцова, А. Г. Побединская, *Русские житийные иконы XVI – начала XX века*. Каталог выставки Гос. Эрмитажа, Санкт-Петербург, Славия, 1999, cat. nr. 29, aici apar ilustrațiile la *Minunea cu tânărul care fura lumânări* și *Cei veniți de la Iustinian să preia moaștele Sf. Dimitrie*, alături de altele, întâlnite în alte cazuri: *Fecioarele brodând chipul Sf. Dimitrie* și *Sf. Dimitrie aducându-le din captivitate, Îngerii la mormântul Sf. Dimitrie chemându-l să părăsească Tesalonicul*.

În același timp, la limita secolelor XVII-XVIII, alături de acest sistem de ilustrare tradițional, apare unul nou, semnalat de E. S. Smirnova⁶⁴. Cel mai timpuriu exemplu cunoscut, este icoana din 1692, din Muzeul-rezervație de Stat Kremlinul din Rostov (provine din biserica Sf. Dimitrie din satul Ponikarovo, alături de Rostov)⁶⁵. Aici, ciclul din 16 scene, începe cu *Nașterea Sf. Dimitrie*, urmând botezul său, o reprezentare a *Sf. Treimi veterotestamentare* în centrul benzii superioară, *Aducerea Sf. Dimitrie spre „învățarea cărților”*, după care urmează scenele tradiționale inspirate din *Martiriu*, la care se adaugă câteva scene din *Minuni: Sf. Dimitrie îl învinge pe Caloian, Vedenia unui „ilustrius”* (*Îngerii la mormântul deschis al Sf. Dimitrie*) în două scene și *Salvarea celor două fecioare din captivitate*, de asemenea în două scene⁶⁶.

Scene din copilăria Sf. Dimitrie sunt prezente și în icoana de la limita secolelor XVII-XVIII din colecția lui M. E. Elizavetin (Moscova): *Nașterea Sf. Dimitrie, Părinții îi arată Sf. Dimitrie icoanele lui Hristos și Maicii Domnului și Botezul Sf. Dimitrie*, urmând subiectele inspirate din *Martiriu* și 7 scene din minuni (dintr-un total de 20 de scene)⁶⁷. În același registru, de menționat icoana provenind din biserica *Intrării Maicii Domnului în templu* din Rybnaia sloboda a orașului Halici (lângă Kostroma), păstrată Muzeul-rezervație Istorico-Arhitectural din Kostroma „Mănăstirea Ipatiev” (inv. KM3 KOK 17573/28) din primul pătrar al secolului al XVIII-lea (**Fig. 30**), cu scenele *Nașterii* și *Botezului*, precedând alte 14 scene din *Martiriu* și *Minuni*⁶⁸ și icoana cu 18 scene, zugrăvită de pictorul Ivan Kondakov în 1725 (provine din biserica Sf. Dimitrie din Velikii Ustiug, fiind păstrată la muzeul din acest oraș), unde la începutul ciclului apar scenele: *Nașterea Sf. Dimitrie, Părinții îl aduc pe Sf. Dimitrie în biserică, arătându-i sfințele icoane și Botezul Sf. Dimitrie*⁶⁹.

E. Smirnova, explică apariția scenelor din copilăria Sf. Dimitrie prin editarea în 1689 a volumului pentru luna octombrie a *Mineelor de citire*, redactate de Sf. Dimitrie al Rostovului. În acest volum, Viața Sf. Dimitrie este substanțial amplificată la capitolul nașterii și copilăriei. Cercetătoarea rusă, admite, că Sf. Dimitrie al Rostovului a folosit și a dezvoltat versiuni vechi al *martiriului Sf. Dimitrie*, astăzi necunoscute, unde aceste

⁶⁴ Энгелина Смирнова, *Иконография жития Св. Димитрия Солунского: её обновление в русской иконописи конца XVII – начала XVIII века*, în *Збоник радова Византолошког института*, XLIV, 2007, p. 617.

⁶⁵ А. Г. Мельник, *К истории комплекса художественных памятников, поступивших в Ростовский музей из села Гуменца*, în *Материалы научной конференции „История и культура Ростовской земли*, 1996, Ростов, 1997, p. 63.

⁶⁶ Энгелина Смирнова, *Иконография жития Св. Димитрия Солунского*, p. 617-618.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 618, il. 1-3.

⁶⁸ О. С. Куколевская, *Стл. 203: Великомученик Димитрий Солунский, с житием*, în: *Костромская икона XIII-XIX веков*, p. 581-582, il. 312 la p. 343; Энгелина Смирнова, *Иконография жития Св. Димитрия Солунского*, p. 618, il. 4-6.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 619, il. 7-9.

episoade, au fost prezente cel puțin *in nuce*, fapt ce ar explica prezența *Nașterii* în icoanele ucrainene și a închinării la sfințele icoane, pe icoanele grecești de la Mykonos și Karakalu⁷⁰.

Revenim la componența ciclului de la Arbore (apărute la puțină vreme după 1503), urmărind încadrarea sa în evoluțiile acestui ciclu pe durata perioadelor bizantină și postbizantină, într-un diapazon spațial între Albania și Georgia, nordul Rusiei și sudul Peloponezului.

Scena cu care începe ciclul – *Nașterea Sf. Dimitrie* (РО(Ж)СТВО СТГО ДИМИТРИА) – **Fig. 1**, îndată disociază ciclul de la Arbore de tot ce cunoaștem în epoca bizantină, când narațiunea începe, precum am prezentat mai sus, cu scene din *Martiriu – Sf. Dimitrie mărturisește credința în fața lui Maximian*, *Sf. Dimitrie predică în fața locuitorilor Salonicului*, *Sf. Dimitrie împarte averea sa săracilor*, dar niciodată nu apare scena *Nașterii*. Am putea explica desigur, prezența aceste scene la Arbore, prin aducerea la un numitor comun cu celelalte cicluri (a Sff. Gheorghe, Nichita și Parascheva), toate începând cu scenele *Nașterii* respective. Totuși, trebuie să ținem cont și de faptul, că scena *Nașterii Sf. Dimitrie* apare în două ocurențe ucrainene, cronologic apropiate (prima jumătate a secolului al XVI-lea) de frescele de la Arbore, și cu aproape două secole mai târziu, în pictura de icoane rusească.

Următoarea scenă impune anumite dificultăți de identificare concretă, lectura inscripției însoțitoare ne fiind completă: ЗДЕ ПРИВЕДОШЕ СТГО КЪ (*Aici la adus pe Sf. Dimitrie către/la ...*) – **Fig. 2**. Micul Dimitrie este însoțit de părinții său, tatăl punând mâna protector pe umărul său, iar în fața sa, un personaj vârstnic (în vestimentația sa nimic nu trădează apartenența la cler), care-i întinde primitor mâinile. Pe fundal, o biserică și un edificiu laic, ne-ar sugera că Sf. Dimitrie este adus la școală, fiind întâlnit de viitorul său dascăl, doar că școala nu este una oarecare, ci un așezământ creștin, ceea ce s-ar deduce din alăturarea bisericii. Remarcăm că doar pe icoana din Rostov (1692) apare subiectul privind „învățării cărților”, în celelalte cazuri, când ciclul începe cu scene din copilăria Sf. Dimitrie, cel mai frecvent apar scenele botezului sau/și a prezentării sfințelor icoane. În același timp, putem admite că scena din registrul *Martiriului Sf. Dimitrie*, evocă un paralelism simetric cu ciclul respectiv al *Sf. Nichita*, plasat mai jos. Nu excludem, că aceeași consecutivitate a fost prezentă și în ciclul superior, consacrat Sf. Gheorghe, dar anume primele două scene au dispărut cu desăvârșire din *Martiriul și minunile sale* de la Arbore.

Prezența unor scene din copilăria Sf. Dimitrie, la Arbore și pe icoanele rusești de la sfârșitul secolului al XVII-lea, s-ar putea explica prin impactul unui text al *Martiriului*, ce conține o narațiune desfășurată a acestui subiect, comun pentru cei ce au elaborat ciclul

⁷⁰ *Ibidem*, p. 620-622.

iconografic de la Arbore și pentru Sf. Dimitrie al Rostovului, care l-a folosit pentru expunerea sa hagiografică extinsă a *Vieții Sf. Dimitrie*⁷¹, și din care, la rândul său, s-au inspirat iconarii ruși. Acest text, considerăm, este deja menționata versiune a *Martiriului*, puțin cunoscută, și mai puțin studiată, din codicele de la Dragomirna⁷².

În continuare, urmează cea mai insolită scenă a acestui ciclu. Pe un fundal arhitectonic, în care se distinge renumita rotondă de la Salonic, Sf. Dimitrie întâlnește doi îngeri, gesticulația cărora indică discuția. Cu regret, inscripția însoțitoare, din care am putut citi doar începutul: **[В]ИДЕ ЖЕ СТЫ ДИМИТРИЯ** (*l-a văzut pe Sf. Dimitrie*) – **Fig. 3**, nu ne lămurește în privința subiectului, iar poziția sa în cadrul derulării scenelor din *Martiriul Sf. Dimitrie* este total neașteptată, nici o analogie neputând fi invocată. De asemenea, nu întâlnim nici un pasaj textual în cele trei versiuni ale *Martiriului* (*prima, altera și tertia*), dar nici în versiunea suplimentară din codicele de la Dragomirna (în partea descrierii *Martiriului*), interpretabil iconografic în acest fel. În *passio tertia*, un înger îi apare Sf. Dimitrie în temniță, dar scena de la Arbore nu poate fi apropiată sub nicio formă de acest subiect. Apelul la textele apocrife, de asemenea nu ne conduce spre vreo identificare câtuși de puțin plauzibilă.

În această situație, singura identificare care poate fi susținută, se va baza pe apelul la un episod, ce face parte din *Minunile Sf. Dimitrie*. Avem în vedere, ultima minune (a 15-a) din cadrul primei culegeri: *Despre vedenia îngerilor, pe care a avut-o un illustrius și refuzul Sf. Dimitrie de a părăsi Salonicul în timpul asediului*. Demnitatea de *illustrius* din originalul grecesc, s-a transformat în nume propriu în traduceriile slavone. El vede îngerii în pridvorul bisericii, apoi pe Sf. Dimitrie în mormânt și în final, discuția celor trei. În epoca bizantină, această minune apare ilustrată doar la Dečani, conținând două secvențe: *Deschiderea mormântului Sf. Dimitrie și Sf. Dimitrie în discuție cu îngerii*. Anume această a doua secvență poate fi iconografic raportată la ocurența de la Arbore. Scena ce ilustrează vedenia îngerilor mai apare pe icoana ucraineană de la Bardelov (limita secolelor XV-XVI) și este prezentă pe cele 8 icoane rusești din secolul al XVI-lea – începutul secolului al XVII-lea, citate mai sus. În toate aceste cazuri, însă, Sf. Dimitrie este reprezentat stând în mormânt, acompaniat de îngeri și urmărit de acel *illustrius* personificat. Astfel, doar ocurența de la Dečani iconografic rămâne raportabilă la cea de la Arbore, inclusiv în contextul postbizantin⁷³.

⁷¹ Жития святых на русском языке, изложенные по руководству Четьих-Миней Св. Димитрия Ростовского. Книга вторая: месяц октябрь, Москва: Синодальная Типография, 1902, р. 561-562.

⁷² Biblioteca mănăstirii Dragomirna, ms. sl. 1789/700, fol. 312^r-313^v.

⁷³ Јанко Радовановић, *Иконографија живота и чуда светој Димитрија*, р. 123, ил. 43.

Includerea unei scene din *Minunile Sf. Dimitrie* în narațiunea *Martiriului* său prezintă o situație specială. De obicei, cele două cicluri sunt reprezentate în consecutivitate, *Martiriul* fiind urmat de *Minuni*. Pe unele icoane, însă, nu întotdeauna s-a ținut cont de o consecvență strictă a textelor. Ținând însă cont de faptul că la Arbore, consecutivitatea expunerilor hagiografice este respectată în toate celelalte cazuri, am pute admite o anumită intenționalitate în evidențierea acestei teme, prin poziționarea sa la începutul registrului de pe suprafața internă a nișei zidului vestic (primele două scene apărând pe intradosul arcului ce conturează această nișă).

Dacă ne mai amintim odată în plus, că în această minune a Sf. Dimitrie, este exaltată fidelitatea sa față de orașul pe care-l patrona, aflat în primejdie, chiar în pofida dispoziției de a părăsi orașul dată de Dumnezeu, am înțelege afinitatea specială față de acest subiect a ctitorului de la Arbore, responsabil de apărarea altui oraș, în calitatea sa de portar al Sucevei. Oraș, care s-a aflat în primejdie în vremea asediului polon de la 1497, și unde cultul Sf. Dimitrie este venerat de timpuriu⁷⁴. Luca Arbore apără cetatea, iar în derularea ulterioară a campaniei polone din acest an, cronicile menționează ajutorul acordat de Sf. Dimitrie moldovenilor în timpul bătăliei din Codrii Cosminului⁷⁵.

De remarcat, că din toate versiunile *Martiriului Sf. Dimitrie*, relatarea minunii despre apariția celor doi îngeri, apare doar în cea din manuscrisul citat de la Dragomirna, ea urmează minunea cu regele care s-a vindecat, găsind corpul și inelul Sf. Dimitrie, expunerea sa potrivitându-se mai bine reprezentării iconografice de la Arbore, decât cele din culegerile de *Minuni*⁷⁶. Relatarea este destul de succintă, în ea Dumnezeu, din cauza fărdelegilor ce se petrec în Salonic, decide să dea orașul pe mâna vrăjmașilor de altă seminiție (nu se indică care anume) și trimite doi îngeri să-l vestească pe Sf. Dimitrie ca acesta să părăsească orașul. În același moment au sosit îngerii, umplând biserica de lumină.

⁷⁴ Petre Năsturel, *D'un document byzantin de 1395 et de quelques monastères roumains*, în „Travaux et Memoires. Hommage a Paul Lemerle”, VIII, 1981, p. 345-351, reeditat în: Idem, *Etudes d'histoire byzantine et post-byzantine*, ed. par Emanuel Constantin Antoche, Lidia Cotovanu, Ionuț-Alexandru Tudosie, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2019, (p. 379-387), p. 380.

⁷⁵ Emil Dragnev, *Sfântul Mare Mucenic Dimitrie și actul ctitoririi în Moldova medievală*, în *Acta Pangratia*, I, 2023, Iași, Editura Palatului Culturii, 2023, p. 14.

⁷⁶ Biblioteca Națională a Rusiei, Sankt-Petersburg, ms. Вяз. Q. 279, fol. 83^r-85^v: https://expositions.nlr.ru/ex_manus/Serbian_Manuscripts/show.php?i=053227fb-06b2-43d8b9f4-aa34e8e4ad35&l=89 ; Panegiricul de la mănăstirea Rila, ms. № 4/8, fol. 228^r-229^r, fotocopiile ultimei versiuni ne-au fost puse la dispoziție de colegul Petko D. Petkov (Universitatea „Sf. Clement al Ohridei” din Sofia), pe care-i mulțumim și pe această cale. A se vedea și alte trei versiuni publicate în: *Великие Минеи Четъи собранные всероссийским митрополитом Макарием: октябрь дни 19-31*, col. 1872-1874, 1891-1891, 1908-1910 (despre sursele lor în Василка Тъпкова-Займова, *Текстовете за Св. Димитър Солунски в Макариевия сборник*, în *Руско-балкански културни връзки през средновековието*, София, Издателство на Българската Академия на Науките, 1982, p. 147).

Ei îndată intră în dialog cu Sf. Dimitrie, fără a se relata, precum în alte versiuni, căutarea sfântului (de către doi bărbați), adresarea la *illustrius* și ieșirea Sf. Dimitrie din mormânt (astfel fiind ilustrat episodul pe icoanele rusești), deci exact ceea ce apare în scena iconografică de la Arbore. Iar inscripția la scenă putea să se inspire din ultima propoziție a acestei relatări, în care apare martorul, paracliserul bisericii Sf. Dimitrie: **Я зъ братіе панамонарь сѣго Димитрія . дрѣжа ключа црковныа . слыша(х) и видѣ(х) не въ сѣнѣ ни привидѣнїемъ нж очима видѣ(х) гнѣ моего сѣго Димитрія гл҃нца съ аг҃глома .** – *Eu, fraților, paracliserul (panamonarul) Sf. Dimitrie, deținând cheile bisericesti, am auzit și am văzut, nu în vis și nu în vedenie, dar cu ochii am văzut pe stăpânul meu Sf. Dimitrie vorbind cu îngerii*⁷⁷.

Evidențierea acestei minuni apare și în practica liturgică. Astfel, în *Slujba Sf. Dimitrie* din *Mineul Bratkov* (izvod sârbesc de la începutul secolului al XIII-lea, Biblioteca Națională a Serbiei, nr. 647, fol. 113^r-116^v), după trei versete de laude, este expusă minunea cu cei doi îngeri care-i aduc Sf. Dimitrie cuvântul Domnului să părăsească orașul, și refuzul său, exprimat în cuvintele: *și dacă va fi să se piardă acest oraș, și eu mă voi pierde cu el*⁷⁸. Acest text prezintă o versiune ușor prescurtată a celei menționate mai sus, din codicele de la Dragomirna.

Prin următoarea scenă, este reluată narațiunea *Martiriului*, printr-o scenă, în care Sf. Dimitrie este reprezentat tronând în fața mulțimii, ridicând mâna dreaptă în gest de binecuvântare. Inscripția precizează că este vorba despre creștinarea tesalonicienilor - **κ[ρ]ῖστ̄ε(α)β̄ σ̄τ̄ῑ δ̄εμ̄ιτ̄ρ̄ῑᾱ β̄ολο[ν]σ̄κῑ γ̄ρ̄δοϋ** (*A botezat Sf. Dimitrie orașul Salonic*) – **Fig. 4**. În perioada bizantină, doar într-un singur caz apare o scenă similară, la Mistra – *Sf. Dimitrie predică locuitorilor Salonicului* (la Dečani – împarte milostenia, la fel ca și pe icoanele postbizantine de la Mykonos și Karakalu), dar în cea postbizantină, subiectul predicii apare în majoritatea cazurilor pe icoanele rusești și ucrainene (din secolul al XVI-lea). Pe icoana ucraineană din Florynka, scena este suprascrisă – *Sfântul învață oamenii în biserică* (Sf. Dimitrie cu același gest de binecuvântare stă în fața unei mulțimi îngenunchiate).

Scena, pe care inscripția o desemnează – *La chemat Maximian pe Sf. Dimitrie* (**пр̄изва М̄аск̄ѣмиано с̄т̄ӣ д̄ьмит̄р̄і̄а**) – **Fig. 5**, destul de frecvent, în perioada bizantină, este cea cu care începe ciclul *Martiriului* (ms. de la Oxford, icoana de la Târnovo, mănăstirea Dodorka din Georgia, Thalames, Mistra, Maica Domnului Ljeviška, Peć, mănăstirea Marco). Este prezentă și pe icoanele rusești și ucrainene (cu excepția celei

⁷⁷ Biblioteca mănăstirii Dragomirna, ms. sl. 1789/700, fol. 318^v (începutul cu inițiala în chinovar).

⁷⁸ Радослава Станкова, *Култ и химнографія: служби за местни южнославянски и балкански светци в ръкописи от XIII-XV в.*, София, Академично издателство «Проф. Марин Дринов», 2012, p. 189-190.

din Sanok), nu și pe cele grecești. Ocurențele rusești, în mai multe cazuri, încep cu investirea Sf. Dimitrie de către împăratul Maximian (sau Dadian), și după scena predicării, este plasată cea a judecății în fața împăratului (de obicei, este escortat în fața lui Maximian).

Judecata fiind de fapt amânată până la sfârșitul luptei de gladiatori, Sf. Dimitrie este escortat spre subsolul termelor, ceea ce constituie subiectul următoarei scene: **ПРИВЕЛИ СТЬИ ДИМИТРИА ВЪ ТЕМНИЦЕ** (*L-au adus pe Sf. Dimitrie în temniță*) – **Fig. 6**. Subiectul escortării spre temniță este omis în ocurențele din epoca bizantină, unde Sf. Dimitrie este reprezentat deja încarcerat, rugându-se, sau omorând scorpionul (ca și pe icoanele postbizantine grecești), este prezent însă în majoritatea cazurilor pe icoanele rusești și cea ucraineană de la Bardejov.

Urmează scena vizitei Sf. Nestor la Sf. Dimitrie în temniță, când este blagoslovit la lupta cu gigantul Lie - **и прїиде къ нему Нѣсторъ и бл̄вѣсѣ ѿ него** (*Și a venit la el Nestor și s-a blagoslovit de la el*) – **Fig. 7**. Scena este prezentă în toate ciclurile mai mult sau mai puțin extinse, atât în vremea bizantină, cât și în cea postbizantină, absentă doar pe icoanele ucrainene de la Florynka și Sanok.

Scena luptei Sf. Nestor cu Lie (cu toate că inscripția consemnează rezultatul ei: **ЗДЕ ПОВЕДИ СТЬИ Нѣсторъ Лиѣ** - *La învins Sf. Nestor pe Lie*) – **Fig. 8**, apare în perioada bizantină, prezentând anume secvența luptei, în alte cazuri este prezentată victoria – Lie doborât, înfipt în sulilele din groapă, sau ambele secvențe consecutiv, ca la Mistra sau îmbinate într-un singur cadru, precum în manuscrisul de la Oxford. În perioada postbizantină, la Boboșevo, pe icoanele de la Mykonos, Karakalu și Florynka, de asemenea într-o scenă sunt însumate ambele acțiuni: lupta și omorârea lui Lie. Pe icoanele rusești, aceste acțiuni apar în scene separate.

Fiind omisă scena *Martiriul Sf. Nestor*, precum și în cazul icoanelor ucrainene de la Florynka, Bardejov și Sanok (prezent în ocurențele bizantine mai extinse: Oxford, Mistra, Dečani, Marco, pe icoanele postbizantine grecești și rusești), este prezentată scena *Martiriului Sf. Dimitrie*, străpuns de sulite în temniță: **ЗДЕ ИЗВОДОШАА СТЬГО КОПІИ ВЪ ТЕМНИЦИ** (*Aici este împuns Sfântul de sulite în temniță*) – **Fig. 9**. Scena este practic omniprezentă în ciclurile *Martiriului Sf. Dimitrie* în perioada bizantină și cea postbizantină.

Penultima scenă a ciclului este foarte deteriorată, dar totuși se disting unele contururi, din care se poate intui figura Sf. Dimitrie, întinsă orizontal, două personaje aplecându-se asupra sa, și o mulțime de oameni din care se evidențiază și clerici. Partea mai lizibilă a inscripției pare să spună: **ПЛАКАША СТЬГО РАНОУ ГОДИНОУ** (*Au plâns Sfântul la un ceas devreme*) – **Fig. 10**. Compozițional, scena de la Arbore se înscrie în tradiția bizantină de reprezentare a prohodirii Sf. Dimitrie, ilustrată în cazurile de la Oxford, Pec

(aici suprascrisă - Adormirea) și Marco. În perioada postbizantină, tema nu apare pe icoanele grecești și ucrainene, cu excepția celei de la Badejov, unde, ca și la Arbore, sunt prezente două scene funerare, în prima, Sf. Dimitrie este culcat în mormânt și înconjurat de un grup de personaje, iar în a doua, este reprezentată înmormântarea sa. Pe icoanele rusești, apare doar cea din urmă scenă.

Ciclul de la Arbore se încheie cu scena înmormântării, subiect mai mult redat de inscripție - **ЗДЕ ПОГРЕВОШЖ СѢГО ДЪМИТРІЖ** (*Aici îl înmormântează pe Sf. Dimitrie*) – **Fig. 11**, decât de imagine, foarte deteriorată. Totuși, este vizibil sarcofagul de marmoră, înconjurat de oameni, distingându-se și un omofor cu cruci, iar pe prim plan, apare un personaj săpând cu hârlețul. În tradiția bizantină, punerea în mormânt apare doar în picturile de la Mistra, într-o formulă apropiată de cea din *Pătimirile lui Hristos* și îndepărtată de ceea ce se vede la Arbore, care se apropie mai mult de scena de pe icoana de la Badejov și de pe icoanele rusești din secolele XVI-XVII.

În ansamblul său, ciclul *Martiriului Sf. Dimitrie* de la Arbore, în anumite privințe se distanțează de componența celor din epoca bizantine (prin includerea scenelor copilăriei, a escortării în temniță și a înmormântării Sf. Dimitrie, excluderea scenei *Martiriului Sf. Nestor*). În contextului sfârșitului de secol XV și pe durata secolului al XVI-lea, sunt de menționat anumite tangențe cu icoanele ucrainene, cele rusești, acordând mai mult spațiu *Minunilor*. În același timp, redacția ciclului de la Arbore conține mai multe trăsături particulare, ce pot fi explicate prin impactul ciclurilor alăturate pe aceeași fațadă vestică, care încep cu scenele *Nașterii* și copilăriei, a unor texte, precum pare să fie cel din codicele de la Dragomirna și desigur, a unor preferințe ale ctitorului. Pentru Luca Arbore, însăși selectarea ciclului consacrat sfântului protector al unui oraș creștin important, precum Tesalonicul, care-l are în grija sa și în timpul vieții și după moartea de martir, este în deplină concordanță cu postura sa de apărător al Sucevei. Dar am putea bănui, că și scoaterea în evidență a unei scene precum *Ivirea celor doi îngeri Sf. Dimitrie*, episod de maximă exaltare a fidelității sfântului patron față orașul său, ar fi o inițiativă a sa, ca o mulțumire pentru o salvare a Sucevei, dar și speranța într-o protecție ulterioară.

THE CYCLE OF THE ST. GREAT MARTYR DEMETRIUS IN THE EXTERIOR
PAINTINGS AT THE CHURCH OF THE BEHEADING OF ST. JOHN THE BAPTIST
IN ARBORE: ICONOGRAPHIC PARTICULARITIES AND SPECIAL MEANINGS

(Abstract)

The Martyrdom of St. Demetrius at Arbore is part of a series of illustrated hagiographic cycles on the western facade of the church. Created shortly after its construction in 1503, these paintings belong to the post-Byzantine period, closely linked to the Byzantine era. The cycle, composed of 11 scenes, reflects the evolution of iconographic traditions from both periods. Byzantine cycles typically begin with the scene of St. Demetrius before Maximian, with some exceptions, such as Dečani, where the narrative starts with St. Demetrius distributing alms. The narrative usually continues with prison scenes, variations including the prayer, miracle with the scorpion, and the meeting of St. Demetrius with St. Nestor. The fight with Lyes is often depicted in one or two scenes. In some cycles, the Martyrdom of Nestor is included, and the funerals of St. Demetrius appear in manuscripts from Oxford, Mistra, Peć, and Markov Manastir.

The cycle of the Martyrdom of St. Demetrius from Arbore differs in some respects from Byzantine compositions, notably by including scenes of childhood, escort to prison, and burial, while excluding St. Nestor's Martyrdom. Influences from Ukrainian icons are evident, while Russian icons focus more on the Miracles. The Arbore cycle also reflects features influenced by nearby cycles on the same western facade, such as scenes from the Nativity and childhood, and the version of the Martyrdom of St. Demetrius from the Dragomirna codices. The choice of this cycle, dedicated to the patron saint of Thessaloniki, aligns with Luca Arbore's role as defender of Suceava. The scene of the Appearance of the Two Angels likely reflects his gratitude for the city's protection and hope for future safeguarding.

ILUSTRĂȚII

Fig. 1. Nașterea Sf. Dimitrie. Biserica Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul din Arbore, după 1503.

Fig. 2. Sf. Dimitrie adus la școală. Arbore.
Biserica Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul din Arbore, după 1503.

Fig. 3. Îngerii aduc Sf. Dimitrie vestea să părăsească orașul. Biserica Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul din Arbore, după 1503.

Fig. 6. Sf. Dimitrie escortat spre temniță. Biserica Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul din Arbore, după 1503.

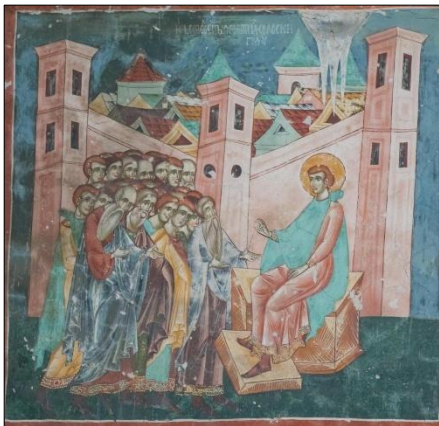

Fig. 4. Sf. Dimitrie evangelizează tesalonicienii. Biserica Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul din Arbore, după 1503.

Fig. 7. Sf. Dimitrie în temniță îl binecuvintează pe Sf. Nestor. Biserica Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul din Arbore, după 1503.

Fig. 5. La chemat Maximian pe Sf. Dimitrie. Biserica Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul din Arbore, după 1503.

Fig. 8. Lupta Sf. Nestor cu gigantul Lie. Biserica Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul din Arbore.

Fig. 9. Martiriul Sf. Dimitrie. Biserica Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul din Arbore, după 1503.

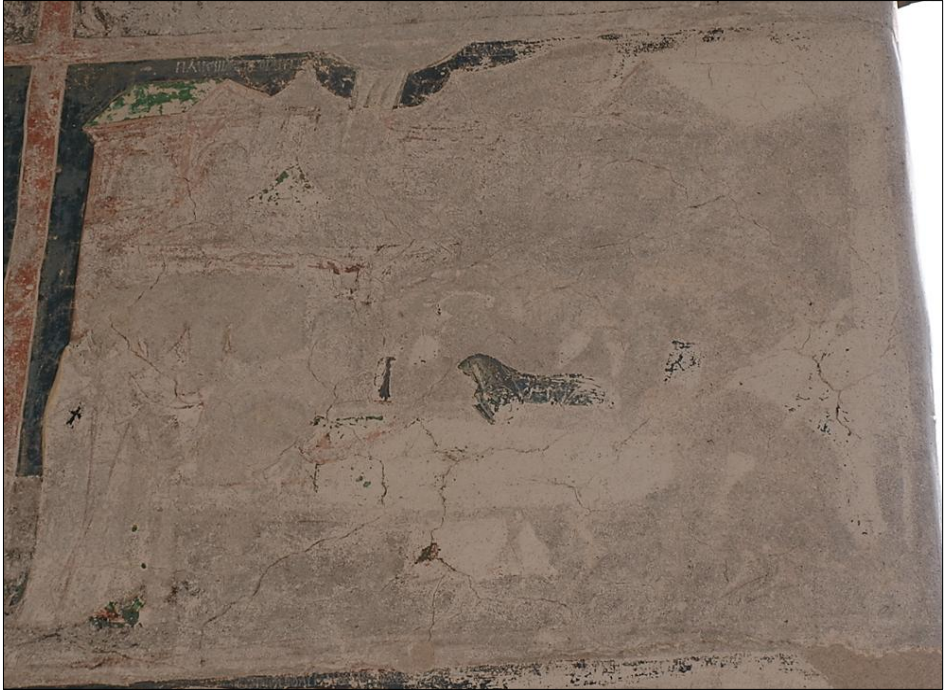

Fig. 10. *Plângerea Sf. Dimitrie. Biserica Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul din Arbore, după 1503.*

Fig. 11. *Înmormântarea Sf. Dimitrie. Biserica Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul din Arbore.*

Fig. 12. Scena Sf. Dimitrie îl binecuvântează pe Sf. Nestor, din Biserica Sf. Dimitrie din complexul Patriarhiei de la Peć, 1322-1324.

Fig. 13. Scena Sf. Nestor îl omoară pe Lie, din paraclisul Sf. Dimitrie al mănăstirii Dečani, ante 1350.

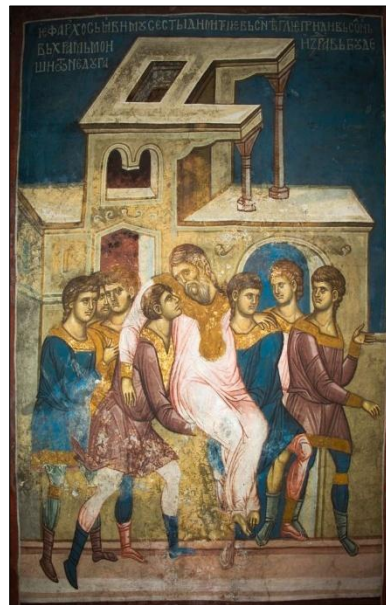

Fig. 14. Scena Eparhul Iliricului Marianos este dus în biserica Sf. Dimitrie pentru a fi vindecat, din paraclisul Sf. Dimitrie al mănăstirii Dečani, ante 1350.

Fig. 15. Scena Martiriul Sf. Nestor, din paraclisul Sf. Dimitrie al mănăstirii Dečani, ante 1350.

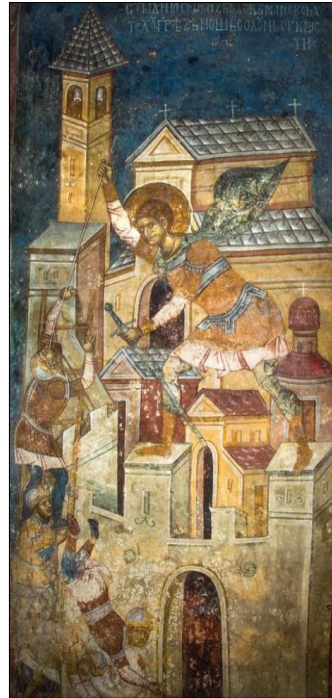

Fig. 16. Scena Sf. Dimitrie alungând cumanii din fața Salonicului, din paraclisul Sf. Dimitrie al mănăstirii Dečani, ante 1350.

Fig. 17. Scena Martiriul Sf. Dimitrie, din paraclisul Sf. Dimitrie al mănăstirii Dečani, ante 1350.

Fig. 18. Scenele Sf. Dimitrie în fața lui Maximian și Sf. Nestor îl învinge pe Lie, de la biserica Sf. Dimitrie a Mănăstirii Marko din Sušica, lângă Skopje, 1376/77.

Fig. 19. Scenele Sf. Nestor în fața în fața lui Maximian și Sf. Dimitrie rugându-se, de la biserica din Boboshticë (Albania), sec. XVII.

Fig. 20. Scena Biciuirea Sf. Dimitrie, de la biserica din Boboshticë (Albania), sec. XVII.

Fig. 21. Icoana Sf. Dimitrie cu scene din Martiriu și Minuni de la Ladomyrovo (Șariș region museum din Bardejov), limita secolelor XV-XVI.

Fig. 22. Icoana Sf. Dimitrie cu scene din Martiriu de la Florynka (Muzeul Național din Liov „Andrey Sheptytsky”), începutul sec. XVI.

Fig. 23. Icoana Sf. Dimitrie cu scene din *Martiriu* de la Tsevkiv (Muzeul Arhitecturii Populare din Sanok), mijl. sec. XVI.

Fig. 24. Icoana Sf. Dimitrie cu scene din *Martiriu* de la Čorna (Muzeul regional din Miechów), limita sec. XVI-XVII.

Fig. 25. Icoana novgorodeană Sf. Dimitrie cu scene din *Martiriu* și *Minuni* din biserica Sf. Boris și Gleb din Plotniki (Muzeul-rezervație de Stat Istoric-Arhtectonic și Artistic din Novgorod), sf. sec. XV – al doilea pătrar al sec. XVI.

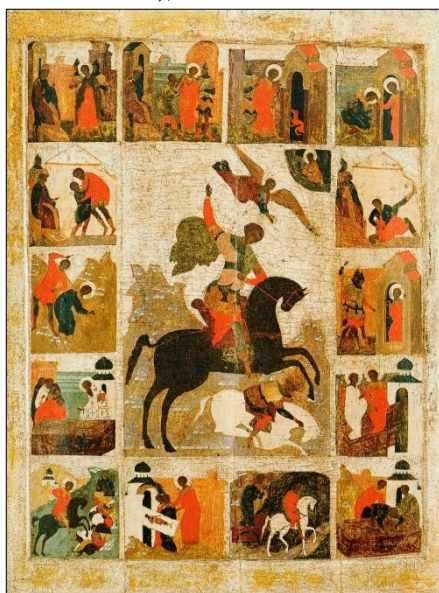

Fig. 26. Icoană din Rusia centrală, Sf. Dimitrie cu scene din *Martiriu* și *Minuni* de la biserica Sf. Gheorghe „za verhom” din Kaluga (Muzeul de Arte din Kaluga), a doua jum. a sec. XVI.

Fig. 27. Icoana din Rostov, de la biserica Acoperământului Maicii Domnului din satul Gumenetz (Muzeul-rezervație de Stat Kremlinul din Rostov), începutul sec. XVI.

Fig. 28. Icoană din Rusia centrală, Sf. Dimitrie cu scene din Martiriu și Minuni de la Muzeul de Artă de Stat din Nijni-Novgorod, sf. sec. XVI.

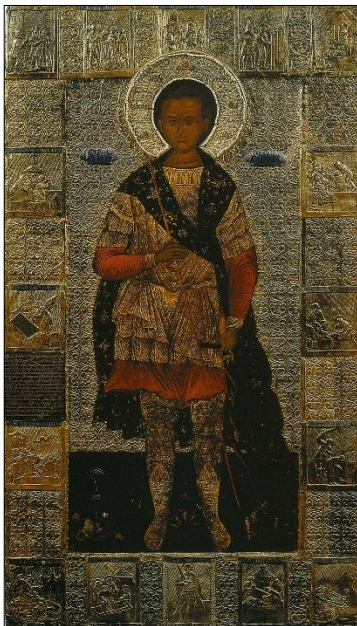

Fig. 29. Icoana Sf. Dimitrie cu scene din Martiriu și Minuni de la Muzeul Istoric de Stat din Moscova, 1586.

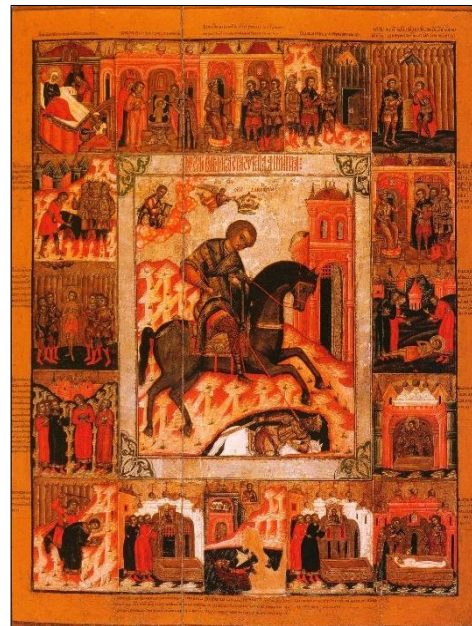

Fig. 30. Icoana Sf. Dimitrie cu scene din Martiriu și Minuni de la Muzeul-rezervație Istoric-Arhitectural din Kostroma, primul pătrar al sec. XVIII.

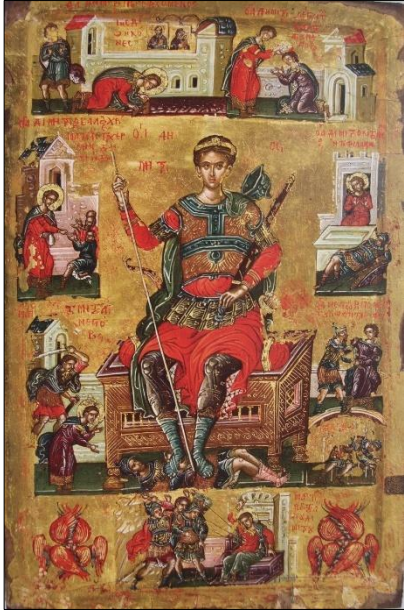

Fig. 31. Icoana Sf. Dimitrie cu scene din Martiriu și Minuni de la Karakalu, sec. XVI.

Fig. 32. Icoana Sf. Dimitrie cu scene din Martiriu și Minuni de la Boboșevo, sf. sec. XVII – începutul sec. XVIII.